

TEOF

UNIVERZA V LJUBLJANI
Teološka fakulteta

Katedra za zgodovino Cerkve
in patrologijo

Matjaž Ambrožič

REFORMACIJA NA SLOVENSKEM

**Študijsko gradivo za izbirni predmet
Reformacija v Evropi in na Slovenskem**

Elektronska izdaja

Ljubljana 2025

Študijsko gradivo za izbirni predmet:
Reformacija v Evropi in na Slovenskem

Recenzenta:
prof. ddr. Igor Grdina, znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Univerza AMEU
doc. dr. Miha Šimac, UL TEOF

Jezikovni pregled in prelom:
doc. dr. Miran Špelič UL TEOF

Izdala:
Teološka fakulteta
Univerze v Ljubljani
www.teof.uni-lj.si

Zanjo:
doc. dr. Tadej Stegu, dekan

Kataložni zapis o publikaciji (CIP)
pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 226733827
ISBN 978-961-7167-27-6 (PDF)

KAZALO

KRATICE IN KRAJŠAVE.....	4
UVODNA BESEDA.....	5
1. REFORMACIJA NA SLOVENSKEM.....	6
1.1 Politični red in verske razmere v slovenskih deželah.....	6
1.1.1 Osmanska nevarnost in pobiranje cerkvenih dragocenosti.....	7
1.1.2 Pomanjkljiva izobrazba in razvade med duhovščino.....	8
1.2 Širjenje protestantizma v SRC in slovenskih deželah.....	10
1.2.1 Vloga plemstva in deželnih stanov.....	20
1.2.2 Posledice reformacije za redovne skupnosti.....	21
1.3 Slovenski protestantski pisci.....	24
1.3.1 Primož Trubar.....	24
1.3.1.1 Trubarjevo življenje in delo.....	24
1.3.1.2 Trubarjeva teologija.....	32
1.3.1.3 Trubarjev pogled na zakramente, liturgijo in češčenje svetnikov.....	35
1.3.1.4 Trubarjev pogled na Cerkev in njeno hierarhijo.....	37
1.3.1.5 Trubarjev pogled na Boga in poslednje reči.....	38
1.3.1.6 Trubarjev cerkveni red – <i>Cerkovna ordninga</i>	39
1.3.2 Jurij Dalmatin.....	40
1.3.3 Sebastijan Krelj.....	41
1.3.4 Adam Bohorič.....	41
1.3.5 Ostali protestantski pisci.....	42
1.3.6 Tiskar Janž Mandelc.....	42
2.1 Reformacija v Prekmurju.....	43
ZAKLJUČEK.....	46
SEZNAM REFERENC.....	47

KRATICE IN KRAJŠAVE

<i>KLDB</i>	<i>Krajevni leksikon Dravske banovine</i>
ok.	okoli
pl.	Plemeniti
SRC	Sveto rimsko cesarstvo
stol.	stoletje
<i>SZA</i>	<i>Slovenski zgodovinski atlas</i>
t. i.	tako imenovani
tj.	to je
ur.	urednik

UVODNA BESEDA

Študijsko gradivo *Reformacija na Slovenskem* je namenjeno študentom in študentkam Teološke fakultete UL, ki za svoj študij izberejo izbirni predmet Reformacija v Evropi in na Slovenskem. Nudi zanesljiv in informativno bogat pregled bistvenih dogajanj ter njihovih implikacij v zgodovini in predvsem teologiji, pa tudi v vrsti drugih ved. Ker posveča posebno pozornost teološkim pojmovanjem, je koristno tudi študentom drugih disciplin oziroma fakultet, pa tudi raziskovalcem slovenske književnosti ter intelektualne in mentalne zgodovine. Zainteresiranemu bralcu olajša razumevanje, čemu so dela protestantov na Slovenskem takšna, kot so.

Slovenska književnost je bila v 16. stoletju vendarle, kolikor zadeva tiskana dela, verska. Čeprav je večina avtorjev protestantskih, pa vsebuje tudi mnogo pomembnih vesti o katoličanih ter o starejšem verskem življenju med Slovenci in njihovimi sosedi.

Študijsko gradivo prikazuje dogajanja med duhovniki in laiki ter izpostavi pomembnejše protagoniste. Posebno pozornost posveča teološki misli oziroma njenim poudarkom pri Primožu Trubarju. Pri tem opozarja na njeno vpetost v siceršnje tokove nastajajoče protestantske tradicije. Na drugi strani tudi ne zanemara nekaterih netipičnih in celo samosvojih potez pri Trubarjevi recepciji protestantske misli njenih najvplivnejših oblikovalcev.

V zgodovinarski razsežnosti delo opozarja na velik pomeni zgodovinskih okoliščin, zlasti bližine agresivnega Osmanskega cesarstva in na potrebnost premisleka o vplivu razmer na ravnanja odločevalcev. Avtor predstavi tudi stanovski red, ki je urejal življenje ljudi pred uveljavitvijo modernega koncepta družbe. Pokaže tudi njegov vpliv na versko življenje neposredno pred reformacijo in v dramatičnem času njenega poteka.

Bibliografija bralca opozori na pomembna teološka in nekatera zgodovinopisna dela, ki razjasnjujejo posamezne ožje problematike.

Za pregled študijskega gradiva se zahvaljujem recenzentoma prof. ddr. Igorju Grdini, znanstvenemu svetniku, ZRC SAZU, Univerza AMEU, in doc. dr. Mihi Šimcu UL TEOF.

Doc. dr. Matjaž Ambrožič

1. REFORMACIJA NA SLOVENSKEM

Reformacija je na svoj način odgovorila na nepravilnosti v takratni Cerkvi in družbi. Izpostavila je pomembnost poznavanja *Svetega pisma* in uvedbe domačega jezika v bogoslužje, da bi na ta način osebno pritegnila in nagovorila vernike, naj se povrnejo k evangeljskemu življenju. Reformacija je pomenila odvrnitev od dogmatičnega cerkvenega nauka, ki je avtoriteto Cerkve in apostolskega izročila postavil nad avtoriteto *Svetega pisma*. Dogmatični prelom je imel cerkvene in praktične posledice, saj je povzročil nastanek novih oblik na področju cerkvene ureditve, bogoslužja, pobožnosti, umetnosti in življenjskih pravil (Dolenc 2009, 203).

1.1 Politični red in verske razmere v slovenskih deželah

Razmere ob nastopu reformacije so bile v slovenskih deželah podobne kot drugje po Evropi, le da jih je dodatno oteževala nevarnost osmanskih vpadov. Reformacija se je na Slovenskem pojavila ok. leta 1525. Da bi si lahko predstavljali in razumeli njen vpliv, je potrebno poznati takratne slovenske družbene in verske razmere.

Slabe gospodarske razmere so pripravljale tla za širjenje novih idej, ki so obetale boljše življenje. Protestantizem so omogočile politične razmere, saj so si stali nasproti deželni knez in višje plemstvo, svoje pa je prispevala tudi osmanska nevarnost. Splošne razmere je pogojevalo nasprotje med kmeti in plemstvom, družbene razmere pa so delile tudi kmete in meščane. Po prvi avstrijsko-beneški vojni (1508–1516) je bilo delovanje oglejskega patriarha v habsburškem delu prepovedano. Stika z verniki v resnici sploh ni imel. Imel je le stik s svojimi bolj ali manj sposobnimi arhidiakoni in duhovniki.

Med vsemi takratnimi stanovi oziroma njihovimi deli so bili v najtežjem položaju kmetje. Do 15. stol. so bili dokaj premožni. Zemljiška gospoda je svojevoljno začela omejevati starodavne kmečke pravice in je nalagala svojim podložnikom vedno večje obveze ter bremena. Svoje je dodal deželni knez z višanjem davka. Temu se je pridružilo še ropanje Osmanov, kar je povzročilo neznosne razmere. Zato so se kmetje leta 1515 v prvem vseslovenskem kmečkem uporu dvignili zoper svoje gospodarje in se v ogromnem številu uprli izžemanju.

Duhovniško službo so opravljali skromno izobraženi in slabo plačani duhovniki ali njihovi zastopniki, zato so se le-ti začeli ukvarjati s trgovino in z drugimi dobičkonosnimi opravili. Dušno pastirstvo je posledično vse bolj trpelo. Teološka nejasnost pri razlaganju nekaterih temeljnih resnic

katoliškega nauka, ki je koreninila v različnih učenjih teoloških šol tedanje dobe, je imela pri manj izobraženih duhovnikih lahko usodne posledice za prepričljivost in pravovernost njihovega oznanjevanja. Verske pobude za reformo »od spodaj« so trčile na nepremostljivo oviro – na višjo duhovščino, ki je bila v vsem odvisna od vladarja, ta pa je Cerkev izkoriščal za doseganje političnih ciljev. Usodna je bila tudi socialna negotovost večine duhovnikov, ki so delovali na župnijah ali pa so duhovniško posvečenje prejeli na račun beneficija, ki ni bil povezan z opravljanjem običajnega dušnega pastirstva. Gmotna sredstva za vzdrževanje duhovščine zaradi nenehnih vojn v srednji Evropi in osmanskih vpadov niso zadostovala.

1.1.1 Osmanska nevarnost in pobiranje cerkvenih dragocenosti

Slovenske dežele so za obrambo pred osmanskimi vpadi žrtvovale velika sredstva za graditev in vzdrževanje obrambnih utrdb ter za plačilo najemniških vojakov. Kljub temu so kresovi še vedno naznanjali nevarnost. Leta 1524 so Osmani vpadli na Metliško in s seboj odvedli v sužnost ujetnike. Leta 1526 je sultan Sulejman Veličastni šel nad Ogrsko z močno vojsko, ki je štela skorajda 200.000 bojevnikov. V bitki pri Mohaču je usodno premagal krščansko vojsko pod vodstvom češkega in ogrsko-hrvaškega kralja Ludvika II. V skladu z dednimi pogodbami je za njim češko in ogrsko krono prejel njegov svak, avstrijski nadvojvoda in hkrati novi deželni knez Kranjske, Štajerske, Koroške, Goriške in Trsta Ferdinand Habsburški, ki pa je moral poprej obračunati s tekmečem Ivanom Zapoljo.

Kranjski deželni stanovi so dali utrditi Črnomelj, Metliko, Vinico, Kostanjevico, Mehovo in ljubljanski grad, seveda pa je bilo potrebno okrepiti tudi protiturško obrambo na Hrvaškem in Ogrskem. S tem v zvezi je bilo cerkvam in samostanom v naših deželah leta 1526 naloženo hudo breme, saj so morali oddati bogoslužno posodje (kelihe, monštrance, ciborije), gotovino in dragocenosti. Njihov popis nam omogoča pregled gmotnega stanja cerkva, samostanov, cehov in bratovščin, ki so takrat obstajali. Pobrane monštrance, kelihe, ciborije, patene, zlatnino in srebrnino so stolkli v kepe in jih shranili na ljubljanskem gradu, v naslednjih letih pa v Gradcu prekovali v denar. Cerkvam so pustili le bakrene bogoslužne posode in izjemoma kak srebrn kelih. Tako so naše cerkve in preprosto ljudstvo, ki jih je vzdrževalo, plačali vladarjeve obrambne projekte (Koblar 1895, št. 1, 20–29).

Osmanski vpadi in reformacija so v Prekmurju povezani z zgodovino Ogrskega kraljestva. Obdobje »turške nadloge« bi lahko za Prekmurje opredelili z letnicama 1415 in 1699, kar je za vsaj za celo stoletje dlje kot na področju ostale Slovenije. Leta 1600 so Turki zavzeli trdnjavo

Nagykánisza¹ in od tam 90 let strahovali in ropali širšo pokrajino, vključno z vzhodno Štajersko vse do Ptuja ter Prekmurje za nekaj časa tudi okupirali (Kovačič 1928, 225; Zelko 1996, 322, 304; Zelko 1982, 46). V obdobju 1636–1663 je bilo z njihove strani zasedeno vzhodno Prekmurje (turniška pražupnija in župnije Kančevci, Gornji Petrovci, Martjanci ter kraji vzhodno od teh župnij), med letoma 1680–1683 pa celotna pokrajina, tako da so Prekmurci sultanu plačali davek in opravili tlako za kaniškega pašo, s čimer je bilo drugim slovenskim deželam prizaneseno. V tem obdobju so Osmani 188-krat izropali Prekmurje, med tem 33-krat utrjene kraje in povzročili 45 bojov na odprtem polju (Kerec 2001, 26).

1.1.2 Pomanjkljiva izobrazba in razvade med duhovščino

Stanje duhovščine je bilo v 16. stol. v veliki meri vzrok, vir in cilj reformacije in kasneje tudi katoliške preнове. Od Jana Husa (1369–1415) do Martina Luthra (1483–1546) je bilo temeljno gibalno reformnih poskusov prav spraševanje o pravilnem opravljanju duhovniškega poklica. Duhovniki in redovniki niso imeli samo pomembne vloge v vsakdanjem življenju, ampak so bili za današnje razmere zelo številčni zlasti v mestih, kjer so ponekod predstavljali 10 % prebivalstva.

Zaradi vsesplošne krize je trpela gmotna plat vzdrževanja duhovščine, ki so jo sestavljale mašne in druge pobožne ustanove, katerih vrednost je padala zaradi inflacije in denarnih bremen protiturške obrambe. Posledično je takšno stanje na prehodu iz 15. v 16. stol. botrovalo znižanju izobrazbene ravni nižje duhovščine, ki se je za svoj poklic še vedno izobraževala in oblikovala dokaj pomanjkljivo. Predreformacijska doba ni poznala semenišč, zato so se duhovniki še vedno vzgajali in izobraževali na srednjeveški način. Pomembnejši župniki, navadno arhidiakoni, so imeli pri sebi enega ali več duhovniških kandidatov, ki so se pod njihovim vodstvom izobraževali in izučili dušnega pastirstva. Samostanske šole so delovale predvsem za potrebe posameznega reda.

Splošnega izobraževalnega sistema za izobraževanje duhovnikov ni bilo, saj se je vzpostavil šele po tridentinskem koncilu. Višja duhovščina iz vrst plemstva in deloma meščanstva ga je bila deležna na univerzah, medtem ko je nižja duhovščina svojo izobrazbo pridobivala pri arhidiakonih ali pomembnejših župnikih. Za podelitev nižjih kleriških redov se je zahtevalo osnovno znanje pisanja in branja, pa molitve očenaša, veroizpovedi in spokornih psalmov. Kandidati so morali poznati najosnovnejša pravila latinske slovnice. Za prejem višjih redov so bile zahteve nekoliko višje. Subdiakon naj bi znal latinsko brati berilo, ni pa bilo nujno, da je njegovo vsebino tudi razumel. Diakon naj bi znal brati in delno razumeti evangelij, za duhovnika pa se je predpostavljalo

¹ Po slovensko se kraj imenuje Velika Kániža, leži pa 40 km vzhodno od Lendave.

zadostno znanje latinščine in s tem povezano razumevanje svetopisemskih besedil za pripravo pridige.

Za duhovniške kandidate, ki naj bi delovali v pastoralu, so zahtevali pravilno razumevanje in postopanje pri vprašanih vesti in razlaganju temeljnih resnic vere. Velikokrat so škofje posvečevali v duhovnike kandidate, ki za to niso bili ustrezno pripravljeni. Tisti, ki so uspeli priti do univerz, so zaradi zahtevnosti in strukture študija težko prišli do konca. Seveda so si študij na univerzi lahko privoščili le bogati kandidati in tisti, ki so jih podpirali mecen. Stanje se je v obdobju reformacije še poslabšalo, tako da je vizitator Pavel Bizancij še leta 1581 zapisal, da je našel župnike, ki so bili tako nevedni, da nekateri izmed njih niso znali niti krščevati.

V cerkvenem življenju na začetku 16. stol. v slovenskih deželah beležimo podobne napake in razvade, ki so bile razširjene tudi drugod. Pogosto je bilo kopičenje beneficijev v posesti enega klerika. Habsburški vladarji so namreč posamezne cerkvene dostojanstvenike in župnike obdarovali z bogatimi beneficiji, kar je bila tudi posledica zaostrovanja razmer, majhnih škofij itd. Kopičenje je botrovalo njihovi odsotnosti iz župnije ali službe, saj se je dolžnost rezidence množično kršila. Tako so mnogi uživalci prejeli samo beneficijske dohodke, svoje župnije pa niso nikdar videli. Poseben problem so predstavljali tuji duhovniki, ki so bili na slabem glasu in so jih uživalci beneficijev mimo škofov nastavliali za svoje vikarje in se kar z njimi dogovarjali za plačilo.

Duhovščina je bila zlasti številna po mestih, saj so meščani in bratovščine ustanovili številne ne-dušnopastirske beneficije, kar je vodilo v povečanje števila beneficiatov, altaristov² in zgodnjikov.³ Poleg bratovščin so tudi cehi imeli lastne kaplane, ki so morali tedensko opraviti določeno število sv. maš in moliti brevir.

Poleg nizke ravni izobrazbe in slabih gmotnih razmer sta bila pri duhovščini problematična tudi njeno nravno (moralno) življenje in disciplina. Reformna sinoda v Ljubljani je že leta 1448 nastopila proti duhovnikom, ki so živeli v konkubinatu (priležništvu), se ukvarjali s krčmarstvom, kockanjem ... Še leta 1564 je kranjski župnijski vikar Matija Steinmetzer utemeljil svojo prošnjo za ljubljanski kanonikat tudi s tem, da ga je prizadela smrt njegove zveste izvoljenke Felicite, s katero je imel dva otroke. Ljubljanski kanonik Rupert Kuplenik je v tistem času brez večjih težav zapustil premoženje sinu Pankraciju, čeprav je bilo v veliki meri cerkveno. Ob navedenih primerih bomo lažje razumeli tudi zavzemanje cesarja Ferdinanda I. za odobritev ženitve duhovnikov. To je bilo verjetno tudi v funkciji poskusa pomirjevanja z luterani. Tovrstna cesarjeva prizadevanja za končanje razkola so bila predvsem pogojena s turško nevarnostjo, ki je zahtevala enotnost tudi na

²Duhovnik, vezan na službo pri določenem oltarju.

³Duhovnik, ki opravlja zgodnjo mašo.

verskem področju. Zato tudi niso izvajali določil augsburškega verskega miru od leta 1555 do zadnjih let 16. stol.

Meščane je motilo poseganje duhovščine v trgovino. Kmetje so bili nezadovoljni zaradi zlorab pri štolnini in splošnega pastoralnega nereda. Slabo plačani vikarji so svojo duhovniško službo dopolnjevali s krčmarsko dejavnostjo, nemalokrat pa so pri sebi imeli priležnice. Edini rezidenčni ordinarij na slovenskem ozemlju je bil ljubljanski škof, ki pa je zaradi dvornih dolžnosti prebival doma le občasno. Oglejski patriarhi in salzburški nadškofje zaradi obsežnosti obeh nadškofij in političnih razmer niso sami izvrševali škofovskih opravil, ampak so jih prepuščali svojim generalnim vikarjem, ki so bili škofje sufraganskih škofij, nepontifikalna bogoslužna opravila pa so opravljali arhidiakoni (Žnidaršič Golec 2000, 116, 186, 223).

Velik problem za podobo duhovnika je v tistem času predstavljala tudi narava in vloga sv. maše. Glavna naloga duhovščine je bilo maševanje na podlagi beneficijev oziroma nadarbin, ki so za večino duhovščine predstavljali gmotni vir za preživljanje.

Slabosti in razvade med duhovščino so versko krizo samo še poglobile. Cerkevno vodstvo ni bilo sposobno izpeljati željene reforme Cerkev, zato je nastopila reformacija (Ambrožič 2019, 184).

1.2 Širjenje protestantizma v SRC in slovenskih deželah

Zaradi nenehnih vojn se cesar Karel V. in njegov mlajši brat kralj Ferdinand I. nista mogla temeljiteje posvetiti verskim vprašanjem. Odločnejši je bil Ferdinand I., ki je že leta 1523 strogo prepovedal širjenje Luthrovih nauk v svojih deželah. A zlasti on je hkrati delal kompromise, da bi si zagotovil pomoč plemstva za obrambo svojih dežel proti Turkom. Leta 1527 je odločno zavrnil Luthrovo obliko prenove Cerkev. Augsburška veroizpoved, podana in potrjena na državnem zboru v Augsburgu leta 1530, je prinesla prvi kompromisni predlog luteranske strani kot izhodišče pogovorov za ponovno združitev luterancev in katoličanov. Ferdinand I. je naprej v svojih dednih deželah dopuščal nemški liturgični jezik, t. i. laični kelih (obhajilo pod obema podobama) in poročenost duhovnikov; nekaj takega kot uniatom in češkim keliharjem. Po tridentinskem koncilu je skupaj z bavarskim vojvodom Albrehtom V. prav z dovoljenjem laičnega keliha in poročenostjo duhovnikov pogojeval objavo koncilskih odlokov. Papež Pij IV. je leta 1565 pristal le na laični kelih na Koroškem in Štajerskem, ne pa tudi na Kranjskem.

Reformacija, ki je zajela slovensko ozemlje, je imela v okviru zahodnoevropskega reformacijskega gibanja izjemen položaj. Zveze z nemškimi mesti so bile v 16. stol. razmeroma močne. Švicarski tok reformacije je k nam prihajal preko Benetk in Trsta. V Benetkah je bilo že

med letoma 1520–1525 natisnjenih več reformacijskih knjig. Trgovske poti iz Trsta v notranjost dežele so omogočile pretok novih idej, ki so zajele tudi Ljubljano.

Pripadniki različnih stanov so se na Slovenskem reformacijskih idej oprijeli iz več razlogov. Izoblikovale so se tri usmeritve: knežja, meščansko-plemiška in kmečko-plebejska. Knežja smer, ki so jo v SRC zastopali deželni vladarji, višja duhovščina in z dvorom povezani plemiči, pri nas ni mogla biti neposredno navzoča, saj je bil deželni knez katoličan. Značilno pa se je pomoč (sredstva za izdajo knjig, štipendije) iskala pri protestantskih deželnih vladarjih, zlasti pri württemberskem vojvodi, pa tudi drugih. Meščansko-plemiška smer se je ogrevala za Luthrov nauk. Plemstvu je omogočala sekularizacijo cerkvenih posesti in mu dala vodilno mesto v cerkveni organizaciji znotraj SRC. Kmečko-plebejska smer je poiskala svoje oblike za izražanje nezadovoljstva, med katerimi sta najbolj značilni štihtarstvo in prekrščevalstvo.

Prvi vplivi reformacije so torej prišli v slovenske dežele z romanskega Zahoda. Že leta 1521 se je duhovnik Prygl ob prevzemu moravške župnije moral zavezati, da se bo bojeval proti luteranskim naukom. V Trstu je kmalu zatem nastalo prvo znano žarišče reforme, vendar v vsem še ne reformacijske miselnosti pri nas. Njegova vodilna osebnost je postal tržaški škof Peter Bonomo (1458–1546). Najprej je bil duhovnik na Dunaju, pozneje pa je dobil tržaško škofijo, kamor se je preselil leta 1523 in si tam uredil sijajen dvor. Bil je humanist, erazmovec, bral pa je tudi dela reformatorja Jeana Kalvina (1509–1564). Prizadeval si je poglobljeno versko življenje; sprva, še na Dunaju, je celo nastopal proti luteranstvu; pozneje pa se mu je zdelo, da je reforma verskega življenja potrebna in je močno vplival na Trubarjev duhovni razvoj. Postal je njegov učitelj in dobrotnik. Na smrtni postelji je sprejel »sveto večerjo« pod obema podobama. Pri tem verjetno ni šlo za običajno katoliško sv. popotnico, pri kateri umirajoči prejme sv. obhajilo pod podobo kruha in je poprej deležen tudi sv. spovedi in poslednjega sv. maziljenja, saj je to Trubar posebej poudaril, ko je že bil protestant. Je pa res, da marsikaj v takratnem obredju še ni bilo ločeno na protestantsko in katoliško (Ambrožič 2019, 185).

Med prve simpatizerje protestantizma štejemo trgovce, vojake, rudarje, romarje in še posebej študente, ki so študirali na nemških univerzah, npr. v Leipzigu, Wittenbergu, Tübingenu, Jeni in drugod. Po vrnitvi v domovino so začeli širiti nekatera nova pojmovanja, posamezniki pa tudi »novo vero«, ki so jo prevzeli za časa bivanja v tujini. Pomembno vlogo pri širjenju reformacijskih idej je imel tisk, zlasti knjige, ki jih je bilo mogoče natisniti dokaj hitro in v veliki nakladi.

Širjenja nove vere ni bilo mogoče zaustaviti. Kralj Ferdinand I. (1503–1564) je zaradi pritožb cerkvenih dostojanstvenikov od leta 1523 naprej izdal vrsto prepovedi. Strogo je prepovedal

razširjati Luthrove spise. Skupaj z bavarskim vojvodo Wilhelmom IV. Wittelsbachom (1493–1550) in salzburškim nadškofom Matejem Langom (1468–1540) ter nekaterimi nemškimi knezi so izdelali načrt, kako naj bi odpravili napake in razvade v cerkvenem življenju ter preprečili prodor reformacije. Leta 1527 je za svoje dežele določil stroge kazni za njene pospeševalce, pa tudi za vse, ki zaradi pripadnosti novi veri niso hoteli poravnati svojih materialnih obveznosti do Cerkve. Ukazal je, naj posebne komisije preiščejo naše dežele in verske razmere v njih. Vizitacija je pokazala, da so se nove ideje razširile zlasti v nekaterih mestih na spodnjem Štajerskem. K reformaciji so se začeli nagibati tudi nekateri plemiči (Ambrožič 2019, 186).

Leta 1528 je bilo v Mariboru poleg mestnega župnika (vikarja) še 11 duhovnikov – beneficiatov. Pozneje se je mestni svet, ki je bil v rokah protestantov, polastil župnijskih beneficijev in razpolagal z njihovimi dohodki ter vzdrževal predikanta. To je povzročilo prepire z vikarjem, krškim škofom in deželnim knezom. V Slivnici se je župnik pritožil, da 60 oseb ni bilo pri velikonočnem obhajilu, ki je bilo obvezno. Tudi v Radgoni je bilo kar 15 duhovnikov. Grajski oskrbnik je imel luteranske knjige, gosposčina pa je bila v sporu z župnijo zaradi vinogradov in desetine. V Slovenj Gradcu je prišlek v mestnem špitalu in po hišah opravljal luteransko bogoslužje. Okoliške hribovite župnije še niso bile seznanjene z novo vero. V Vitanju so se ljudje pritoževali nad župnikom, ki ni znal slovenskega jezika. V Celju je bilo poleg dveh kaplanov še 16 beneficiatov ...

Na gradovih so imeli lastniki ali njihovi oskrbniki številne ubežne ali oženjene duhovnike, ki so opravljali »lutrovsko mašo«. Graščaki so branili dajati Cerkvi desetino ali pa so jo še raje pobirali kar sami, hujskali so kmete proti duhovščini, niso pustili maševati katoliškim duhovnikom v grajskih kapelah ... Ponekod so silili kmete poslušat protestantske pridigarje – predikante. Ob koncu 20. let 16. stol. se je ponekod nov nauk že utrdil in imel svoje pristaše in simpatizerje, ki so našli zaščito in oporo pri zemljiških gospodih. K reformaciji je pristopila vrsta dobro mislečih, poštenih, razgledanih in izobraženih ljudi, ki so iskreno želeli reformo Cerkve in celotne družbe ter sprva sploh niso mislili na novo vero ali Cerkev. Podobne vizitacije so bile na Štajerskem opravljene še leta 1544, 1545 in 1561 (Ožinger 1991, 99).

V obdobju 1530–1540 se je protestantizem v slovenskih deželah širil tudi med meščanstvom. Dobival je vedno bolj določene poteze. Prisotnost novih verskih nauk je bila v tem desetletju vse bolj opazna v večjih mestih, še posebej v Ljubljani. Leta 1530 je kranjski deželni glavar Ivan Kacijaner zahteval, da je potrebno ostro nastopiti proti Klombnerjevemu protestantskemu krožku, ki je dobil dragoceno pomoč v osebi nadarjenega in učenega Lenarta

Budine, ki se je vrnil s študija v Nemčiji. Skrivaj se je začela širiti tudi protestantska književna dejavnost. Novo gibanje je nazadnje dobilo pristaše tudi med samimi duhovniki.

Reformacija je svoje privrženke pridobila tudi v primorskih in istrskih mestih; poleg Trsta in Gorice tudi v Kopru, Piranu in Miljah. Vendar pa tam ni bila tako razsežna kot v Ljubljani, predvsem zaradi posegov deželnega kneza, ki se je bal vmešavanja Beneške republike in posegov beneške inkvizicije, ki je reformacijo zatrla že do sredine stoletja.

30. leta 16. stol. so bila obdobje t. i. kriptoreformacije. Plemstvo je v deželnih zborih izkoriščalo turško nevarnost in vladarjeve finančne zadrege. Zahtevalo je, naj se Cerkev povrne k apostolskemu uboštvu in naj deželni knez dovoli nauk čistega evangelija in svobodo vesti, naj postavlja dobre duhovnike in naj ne preganja pristašev laičnega keliha, dokler o teh zadevah ne bo odločil koncil. Zahteve plemstva je podpiralo tudi meščanstvo, deželni knez pa je moral sklepati kompromise in popuščati (Ambrožič 2019, 187).

Protestanti so gradili na podpori plemstva in meščanstva, zavzemanje za preprosto ljudstvo pa je bilo marsikdaj bolj retorika kot stvarnost, saj s strani kmetov, ki so predstavljali ponekod do 95 % prebivalstva, ni bilo pričakovanega sprejema novih verskih naukov. T. i. plebejska reformacija pri nas ni šla tako na široko kot v Nemčiji, saj ni postala gibanje množic. Po zadušeni kmečkih uporih ni moglo priti do skupnega nastopa zemljiških gospodov in podložnikov. Ponekod so manjše skupine kmetov v protestantizmu prisilili fevdalci. Paradoksalno so se protestanti pojavljali tudi tam, kjer je bila fevdalna gosposka škofija, ki jo je zastopal protestantski upravitelj gospostva (npr. blejsko gospostvo). Nekaj več pristašev je reformacija imela tudi v okolici nekaterih mest in fužinarskih naselij.

Ponekod pa so se kmetje oprijeli radikalne smeri reformacije v obliki prekrščevalstva – anabaptizma. Leta 1528 so prekrščevalstvo v Slovenj Gradcu priporočali celo nekateri duhovniki. V začetku naj bi bilo prekrščevalcev toliko kot protestantov. Njihov nauk je zahteval ponoven krst v odrasli dobi, evangelijsko enakost v družbenem redu, skupno premoženje, žensko duhovništvo. Oblast je prekrščevalce zelo preganjala in obsojala na smrt ali dosmrtno veslanje na galejah. Leta 1530 so bile ječe na Štajerskem polne prekrščevalcev, do sredine 16. stol. pa je bila sekta v glavnem zatrta.

Vzporedno s prekrščevalci so se pojavili tudi štiftarji, ki so ustanavljali nove kapele, cerkve in božje poti. Včasih so to delali z vednostjo svetnih in cerkvenih oblasti, včasih ne. V 60. letih so se pojavili na šiftarskih romanjih posebni obredni plesi; t. i. skakaštvo oziroma skakači, pa tudi bičarji in zamaknjenci (Ožinger 1991, 100–101).

Leta 1533 je prišel v Ljubljano Primož Trubar (1508–1586) in postal slovenski pridigar v stolni cerkvi sv. Nikolaja. Kmalu je postal najvidnejši bojevnik za novo versko miselnost v Ljubljani, saj se je v svojih pridigah in nastopih dotikal tudi vprašanj ženitve duhovnikov in oblik podeljevanja svete večerje; dveh pomembnih točk Luthrovega nauka. Iz stolnice se je moral Trubar umakniti zaradi ostrih pridig, odvrčanja vernikov od romanj in od zidanja novih cerkva. Neposreden povod je bilo nasprotovanje zidavi cerkve na Skalnici (Sv. Gora pri Gorici) leta 1539, s čimer si je nakopal zamero frančiškanov in oglejskega patriarha. Pod Trubarjevim vplivom se je število protestantizmu naklonjenih duhovnikov povečalo. Na drugi strani so se proti novim naukom sprva bojevali kranjski deželni stanovi. Deželni glavar Nikolaj Jurišič je leta 1540 dosegel celo to, da je Trubar moral zbežati v Trst k svojemu zaščitniku škofu Bonomu.

Tudi v drugih pokrajinah se je protestantizem v tem času močno okrepil. Novemu gibanju je še vedno manjkala dobra organiziranost. V naslednjem desetletju se je tudi to spremenilo. Na čelo protestantskega gibanja se je namreč postavilo plemstvo. Začel se je odkrit boj za svobodo protestantske verske misli. Sredi tega boja so dali reformatorji Slovencem prvi tiskani slovenski knjigi *Abecednik* in *Katekizem* (Ambrožič 2019, 188).

V 40. letih 16. stol. je protestantizem pri nas napredoval tako po notranji dozorelosti kakor tudi po razširjenosti. To so pokazale tedanje vizitacije in vedno večje število članov ljubljanskega protestantskega krožka. K reformi cerkvenega življenja se je poleg tržaškega škofa Bonoma nagibal tudi koprski škof Peter Pavel Vergerij ml. (ok. 1498–1565), ki je zaradi tega moral pobegniti v Nemčijo in je pozneje sodeloval s Trubarjem pri širjenju protestantskih knjig. Pristaš nove vere je postal tudi štajerski deželni glavar Ivan Ungnad.

Ko se je Trubar leta 1542 vrnil v Ljubljano kot stolni kanonik, so se začela razširjati reformacijska učenja o tem, da je maša brez vrednosti, pa tudi osebna spoved in češčenje svetnikov, da Bog odpušča grehe zaradi vere in ne zaradi dobrih del, da je temelj vere in osnova božjih služb evangelij ... Nekaj let zatem so tudi kranjski deželni stanovi zahtevali podeljevanje Gospodove večerje pod obema podobama.

Trubar v ljubljanskem protestantskem kanoniškem krožku ni bil sam. V njem je bil pomemben tudi kanonik Pavel Wiener, ki je kasneje postal prvi superintendent Protestantske cerkve na Sedmograškem, ki je bila vazalna kneževina pod turško nadoblastjo. Ko je Trubar odšel na Nemško, je bil pri Veitu Dietrichu v Nürnbergu že gotovo protestant, saj je dobil tudi odlično službo v Rothenburgu nad reko Tauber. To je bilo tedaj veliko mesto.

Pravni zadregi glede ljubljanskega procesa proti kanonikom, ki so zagovarjali protestantska načela, je leta 1547 verjetno botrovala šmalkaldska vojna (1546–1547). V njej je papež Pavel III. tik

pred pričakovano zmago cesarju Karlu V. nepričakovano odtegnil finančno in vojaško pomoč v vojni proti protestantom. Negotove politične razmere so upočasnile delo tridentinskega koncila, ki je po kratkem premoru v Bologni leta 1548 prenehal z delom. Cesar je razglasil t. i. interim, ki so ga še isto leto sprejeli na državnem zboru v Augsburgu. Do nadaljevanja koncila je dovoljeval obhajilo pod obema podobama in ženitve duhovnikov. Leto zatem je nov tiskovni zakon prepovedal izhajanje knjig brez navedbe avtorja, tiskarja in kraja izida.

Cesarjev položaj je resno ogrozil saški volilni knez Mavricij (1521–1553), ki je leta 1552 prestopil na stran francoskega kralja in porazil cesarsko vojsko. Karel V. si je z begom iz Innsbrucka v Beljak rešil življenje. Istega leta je v t. i. passauski pomiritvi moral preklicati interim in protestantom priznati svobodo bogoslužja do naslednjega državnega zbora. V njej koncil sploh ni omenjen. Na ponovnem zasedanju tridentinskega koncila med letoma 1551 in 1552 je dokončno propadel poskus ponovne združitve med katoličani in protestanti. Koncilski očetje so na treh zasedanjih potrdili papežev primat (prvenstvo), opredelili Kristusovo realno navzočnost v zakramentu sv. evharistije in se izrekli za sodni značaj odveze pri sv. spovedi, ki vključuje tudi zadoščevanje za storjeno grešno dejanje. Potrdili so tudi zakrament sv. bolniškega maziljenja. S tem je bila jasno začrtana ločnica med katoliškim in protestantskim naukom ter posledično pojmovanjem zakramentov, zlasti sv. evharistije. Naj omenimo, da je Luther tudi verjel v realno Kristusovo navzočnost v sv. evharistiji, vendar ne na način transsubstanciacije, temveč mistične unije – kar poimenujemo konsubstanciacija⁴ (Ambrožič 2019, 189).

Kralj Ferdinand I. je naposled ukazal, da se ne sme nadaljevati nepreverjenih učiteljev. Večjih aktivnosti proti protestantom na Slovenskem v tistem času ni bilo zaznati. Zaradi nasprotja med oglejskimi patriarhi in ljubljanskimi škofi so se pokrajine južno od Drave znašle v posebnem položaju. Če je ljubljanski škof nekega duhovnika osumil protestantizma, ga je oglejski patriarh skoraj zagotovo zagovarjal kot dobrega in gorečega duhovnika (Dolinar 2007, 83).

Prelomnico v odnosu do protestantov je prineslo leto 1555. Ljubljanski škof Urban Textor (ok. 1491–1558) je postal dvorni pridigar, na državnem zboru v Augsburgu pa je bilo sprejeto načelo verskega miru: *Cuius regio, eius et religio* – čigar dežela, njega vera. To je pomenilo, da je o veroizpovedi podložnikov odločal deželni knez. Aprila istega leta je škof obiskal Kranj in vernike v pridigi pozval, naj ostanejo zvesti veri in naj ne posnemajo svojih zemljiških gospodov, ki so odpadli od vere in se dali obhajati pod obema podobama. Deželni stanovi so škofovo pridigo

⁴ Konsubstanciacija (sobistvenost) je Luthrov nauk, ki pravi, da kruh in vino med Gospodovo večerjo »obstajata sočasno« s Kristusovim telesom in krvjo. Kruh in vino se skozi samo dejanje posvetitve v osnovi ne spremenita, dodana pa jima je substanca Jezusovega telesa in krvi. V svetem obhajilu kruh in vino posebljata človeško naravo, telo in kri pa božansko naravo Jezusa Kristusa.

Katoliški nauk uči transsubstanciacijo (prebistvenje). Substanci kruha in vina po spremenjenju ne obstajata več, saj postaneta resnično Jezusovo telo in kri; obstajajo zgolj njune pritikline (fizična podoba).

razumeli kot napad na njihovo vero in avtoriteto do podložnikov. Epilog spora je bilo imenovanje Konrada Glušiča (kasnejšega ljubljanskega škofa) za kranjskega župnika.

Škof Textor je kralja Ferdinanda I. tistega leta spremljal tudi na državni zbor v Augsburg, na katerem je v imenu odsotnega brata cesarja Karla V. podpisal augsburški verski mir, s katerim so bili pripadniki augsburške veroizpovedi v celotnem SRC pravno izenačeni s katoličani, vse ostale cerkvene skupnosti pa so bile iz miru izključene. Plemičem in meščanom, ki niso bili pripravljeni sprejeti veroizpovedi svojega deželnega kneza, je augsburški verski mir zagotavljal pravico do izselitve. Posledično se je s tem spremenil tudi pravni status protestantov v deželah katoliškega kneza in obratno (Dolinar 2009, 56–57).

Obdobje vladavine cesarja Ferdinanda I. 1556–1564 je bilo v verskih zadevah obdobje čakanja, odlašanja in popuščanja zaradi zunanjepolitičnih razlogov, ki jih je predstavljala turška nevarnost. Tridentinskemu koncilu je priporočal spravo, ki bi priznala obhajilo pod obema podobama, kar je bilo že dovoljeno češkim utrakvistom, in ženitve duhovnikov, kar je bilo kasneje dovoljeno unijatskim duhovnikom. Za svoje dedne dežele je v Rimu pridobil poseben indult, plemstvu, ne pa tudi meščanstvu, je dovolil augsburško veroizpoved, dokončno rešitev pa je prepustil naslednikom.

Reformacija je po letu 1555 zajela domala vse plemstvo in večji del meščanov ter obrtnikov, svobodnjake in del nižje duhovščine. Nadvojvoda Karel je po letu 1564 reformacijo v notranjeavstrijskih deželah skušal zatreti z na videz odločnimi ukrepi. Pregarjal je predikante v deželnoknežjih mestih in trgih, plemičem pa je prepovedal, da bi na njegovih posestvih širili novo vero in postavljali predikante. A razen izгона nekaj predikantov se njegovih ukazov niso držali.

Ko je leta 1561 Trubar, ki se je vrnil na Kranjsko, postal superintendent, so ga sprejemali predvsem plemiči in meščani. Svojo prvo pridigo je v špitalski cerkvi imel v nemščini, kar nedvomno kaže na to, kdo ga je sprejemal in podpiral. Nasploh je zanimivo dejstvo, da je v Ljubljani pridigal nemško, v Nemčiji pa pisal slovensko. Šele v tujini je prišla do izraza Trubarjeva ljubezen do domovine in njegova želja po kulturnem dvigu njenih prebivalcev (Kvaternik 2009, 277).

Pri Trubarju začutimo – za razliko od Luthra, ki je uporne kmete zaničeval – naklonjenost do preprostih ljudi. Posebno ga je prizadelo njihovo trpljenje zaradi turških vpadov. Skrbelo ga je njihovo versko neznanje, za katero je okrivil Katoliško cerkev. Zlasti ga je bolelo nedosledno življenje duhovščine, kateremu pa je kmalu zapadel tudi sam. Na večer življenja pa je celo ugotavljal, da tudi mnogi luterani zapadajo grehu. Vsekakor pa se ni zadovoljil le z opisovanjem problemov in njihovo kritiko, ampak je iskal tudi rešitve.

Prve Trubarjeve protestantske knjige so se porodile iz praktične potrebe po širjenju pojmovanj nove vere, da bi njihove misli uporabili tudi ostali predikanti. Če se človek opraviči oziroma zveliča »samo po veri« (sola gratia), potem mora vero poznati, kar pa verniku omogoča prevod *Svetega pisma*, ki je za protestante načeloma edina avtoriteta (*sola scriptura*). Iz tega nagiba je nastala tudi potreba po prevodih knjig *Svetega pisma* in poznejšem celotnem prevodu svete knjige krščanstva. Protestanti so bili prepričani, da mora vsak vernik sam brati *Sveto pismo*, ker da mu po njem Bog neposredno govori. To načelo je posredno terjalo šolo, ker je bilo pismenih zelo malo ljudi, 2–3 %. Šlo je za to, da (nepismeni) ljudje prisostvujejo glasnemu branju Božje besede, ki so jo brali tudi laiki. Seveda je k Trubarjevi književni in prevajalski ustvarjalnosti veliko prispevalo izgnanstvo v tujini.

Nadvojvoda Karel je Trubarja leta 1565 izgnal zato, ker je brez njegovega dovoljenja izdal *Cerkovno ordningo* – tj. cerkveni red, ki je bil cerkvenopravni dokument, ki ga je lahko izdal le deželni knez. Toda v drugih rečeh je bil še naprej prisiljen popuščati zaradi osmanske nevarnosti in velikih stroškov v povezavi z vzpostavitvijo Vojne krajine. Na graškem stanovskem zborovanju leta 1572 je plemstvu dežele Štajerske moral obljubiti, da ga ne bo preganjal v verskih zadevah. Z zgolj ustno podano izjavo, ki so jo stanovi dali zapisati, mu je dovolil svobodo bogoslužja, lastne šole in cerkve ter ni omejeval patronatskih pravic. Pridržal pa si je pravico, da razsoja v sporih med protestantskimi stanovi in katoliško duhovščino. Svobode bogoslužja ni izrecno razširil na mesta in trge. Nadvojvoda Karel je dokaj uspešno preprečeval odtujitev cerkvene posesti, večina samostanov pa je bila v razsulu.

Uspeh štajerskega plemstva je odmeval na Koroškem in Kranjskem. Stanovi vseh notranjeavstrijskih dežel so kar brez privolitve deželnega kneza začeli nadaljevati protestantske pridigarje. Leta 1578 so na skupnem zborovanju »generalnih« stanov vseh dežel v Brucku na Muri z izsiljevanjem dosegli versko pomiritev še za obe omenjeni deželi. Vladar je prej navedene ugodnosti Štajercev, ponovno z ustno izjavo, ki so jo stanovi zabeležili, razširil na Koroško in Kranjsko ter njuni glavni mesti, drugim mestom pa je priznal svobodo vesti. Plemstvo na Goriškem in v Trstu tega ni dobilo, saj ga za to ni zaprosilo. Reformacija je s tem pri nas dosegla svoj višek. Prevladala je smer Luthrovih naslednikov. Po Luthrovi smrti so se delili na flacijance, martinovce in filipiste, potem pa so v bistvu prevladali filipisti in ti so izdali *Formulo concordiae*. Cvinglijanstvo, kalvinizem in flacijanstvo so bili odrinjeni na rob (Ambrožič 2019, 190–191).

Protestanti so gradili cerkveno organizacijo na deželni ravni. V vsaki deželi je bil na čelu superintendent, ki je nadzoroval predikante in skliceval sinode. Poleg stalnih predikantov po mestih in gradovih so uvedli potujoče četrtne predikante. Sprva so prihajali iz vrst odpadlih katoliških

duhovnikov, nekaj pa jih je prišlo k nam iz tujine. Stanovi so štipendirali svoje študente, ki so protestantsko teologijo študirali na nemških univerzah, po študiju pa so se vračali domov. Štajerska protestantska Cerkev je prevzela primat nad koroško in kranjsko.

Protestanti so posvečali veliko pozornost družinski vzgoji ob branju *Svetega pisma* in molitvi. Organizirali so tudi svoje šolstvo. Od leta 1540 je v Ljubljani delovala latinska šola, od leta 1563 pa deželna latinska šola. Lastne učitelje so imeli mnogi graščaki in meščani.

Poglavitni nagib za pisanje in razširjanje protestantskih knjig je izhajal iz želje, da bi ljudje spoznali čisto, evangeljsko resnico. Izhajal je iz prepričanja reformatorjev, naj se ljudje sami približajo Bogu tako, da sami berejo Božjo besedo v njim razumljivem jeziku (Ožinger 1991, 105–106).

Protestantizem se je med kmečkim prebivalstvom najbolj razširil na Gorenjskem, in sicer v okolici Bleda, Radovljice in Begunj. Širili so ga odpadli duhovniki, grajski oskrbniki in plemiči. Glavni predikant je postal bivši kovorski župnik Peter Kuplenik, ki je oznanjal novo vero od leta 1564. Nadvojvoda Karel je zahteval, naj ga radovljiški graščak Moric pl. Dietrichstein izžene iz okraja. Graščak se je izgovarjal na vse mogoče načine in ga skupaj z ostalimi plemiči podpiral ter hodil poslušat (Lavtižar 1897, 95).

Protestantizem je na Kočevskem našel še največ privržencev med župniki. Zanimivo je, da med nemško govorečimi Kočevjarji ni vzbudil večjega zanimanja. Za to je imela verjetno precej zaslug katoliška rodbina Ursini Blagaj, ki je v obdobju 1547–1618 imela v zakupu Kočevje in grad Fridrihštajn (Ambrožič 2003, 16).

V času reformacije je bilo tudi v Žalcu precej protestantov. Imeli so lastnega predikanta Jurija Mačka, ki je leta 1580 ustanovil protestantsko šolo z učiteljem Vinkom Florjančičem. V Žalec so se zatekli pregnani protestanti iz Celja. Luteranski obredi so se vršili v hiši, ki se je kasneje imenovala Lutrova kapela. Ker si protestanti v Žalcu niso smeli zgraditi svoje cerkve in šole, so se zatekli na sosednjo pristavo Govče, kjer so navkljub nadvojvodovi prepovedi med letoma 1582–1589 postavili cerkev. Imela je obzidje s strelnimi linami in dva obrambna stolpa. Protestantsko bogoslužje se je v njej najbrž opravljalo večinoma slovensko. Protireformacijska komisija je leta 1600 dala cerkev podreti, nakar so jo razstrelili (KLDB 1937, 111). [SZA 2011, 117] Znana je usoda njenih zvonov. Ulivanju zvona je 1593 pri ljubljanskem zvonarju Mertu Edelmanu prisostvoval Ivan Vajdinger, ki je zase in za konja zaračunal 6 fl 10 kr potnine. Kasneje je visel v ž. c. v Gotovljah (Orožen III 1880, 413). Dva preostala zvonova je škof Hren blagoslovil leta 1604, ko je ponovno posvetil ž. c. v Braslovčah (Benedik 1984, 17).

Protestantizem se je širil s pomočjo grajskih oskrbnikov – kastelanov (gradnikov) tudi na cerkvenih posestih. Valvazor poroča: »Leta 1585 so v Škofjo Loko prišli komisarji brižinskega škofa Ernesta, ki so pričeli preganjati nekatoličane. 18 najuglednejših meščanov so dali vreči v ječo na loškem gradu, ker so kljub prepovedi poslušali luteranske pridige in dali svoje otroke krstiti luteranskemu duhovniku.« (Stopar 1998, 33)

Ker so se ponekod v grajskih kapelah tudi po izgonu predikantov zbirali protestanti, so jih protireformacijski komisarji in komisije deželnega kneza imeli za leglo krivoverstva. Februarja in marca 1601 je protireformacijska komisija pod vodstvom ljubljanskega škofa Tomaža Hrena razstrelila grajski kapeli v Križu pri Komendi in Begunjah na Gorenjskem. Poleti istega leta je škof Hren na Rodinah posvetil cerkev. Ob tej priložnosti je birmal nad 5000 oseb, kar kaže na to, da se zakrament sv. birme v tem delu Gorenjske ni podeljeval pol stoletja ali več (Lavtižar 1897, 43).

Ob koncu 16. stol. se je ponovno razmahnilo štifstarstvo. Leta 1583 so se npr. začela velika romanja na Planinsko goro pri Planini pri Rakeku. Na Gorenjskem se je štifstarstvo širilo v Zgornjesavski dolini v okolici Jesenic. V dveh letih je bilo gibanje zadušeno po skupnih naporih deželnega kneza, Cerkve in protestantskih stanov. V Selški dolini so se štiftarji zbirali ob drevesih, v katerih naj bi stanovala sv. Katarina. Komisarji so jih dali podreti. Drugi val štifstarstva se je zgodil v začetku 17. stol. na ozemlju med Muro in Dravo. Protireformacijske komisije so štifstarske kapele podrle, gibanje pa se je ohranilo vse do leta 1622.

Pristaši štifstarstva so prirejali procesije brez sodelovanja duhovnikov na krajih, kjer naj bi se prikazala Marija, kateri izmed svetnikov ali sam Kristus. Iz cerkva so jemali križe in jih nosili na kraje domnevnih prikazovanj. Zidati so začeli cerkve na hribih ali samotnih jasih. Ker so verjeli v bližnji konec sveta in nastop poslednje sodbe, so se s samotrpincenjem hoteli rešiti greha in kazni za greh. Nekatere navade so jih približevale prekrščevalcem, saj so živeli združeni v svobodnih verskih občinah laikov, katerim so načelovale celo ženske. Oblast je bila zaskrbljena, saj nekateri štiftarji niso hoteli plačevati davkov. V štifstarstvo so šli poleg kmetov zlasti obrtniki. Oblasti ga niso preganjale tako ostro kot prekrščevalstvo. Najbolj krčevito so se štiftarji držali v Radehovi pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah. Nekatere štifstarske božje poti so bile kasneje legalizirane in priznane od Cerkve. Krajevna imena (Štifta, Nova Štifta) in naslovi cerkva (Sv. Duh, Sv. Trojica) spominjajo na intenzivno novoštifstarsko gibanje na prehodu iz 16. v 17. stol. Bilo je edino reformacijsko gibanje tostran Mure, pri katerem so množično sodelovali tudi slovenski kmetje (Ožinger 1991, 101–102). Novoštiftarji protestantom niso bili všeč, ker so le-ti zavračali romanja in gradnjo novih cerkva. Te so gradili le v skrajni sili, če niso uspeli prevzeti kake obstoječe cerkve. Le v Prekmurju je reformacija v obliki luteranstva in kalvinstva v 17. stol. doživela razmah tudi med kmeti, a še to zavoljo močnega vpliva tamkajšnjih zemljiških gospodov in zaradi dunajskega verskega miru leta 1606.

Trajna vrednost reformacije na Slovenskem je bolj kulturnega kot verskega značaja. Slovincem je reformacija dala slovstvo, knjižnico in tiskarno. Slovenski jezik se je izkazal za sposobnega, da se je v njem prevedlo *Sveto pismo*. Tudi šola je bila našim reformatorjem pri srcu in je bila naravna posledica protestantske zahteve po branju *Svetega pisma* v domačem jeziku. Posebno skrb so protestanti posvečali višjim t. i. stanovskim šolam v Ljubljani, Celovcu in Gradcu. Veliko število protestantskih študentov na nemških univerzah priča, da so na izobrazbo zares veliko dali. Domače šole so založili s potrebnimi knjigami, abecedniki, katekizmi, pesmarico in slovarjem. Ustanovitev stanovske knjižnice v Ljubljani je bila podprta z nakupi zasebnih zbirk protestantskih pridigarjev. Knjižni program je omogočala predvsem Mandelčeva tiskarna. Katoliški nasprotniki so v obdobju protireformacije uničili večino zunanjih znamenj protestantizma, od katerega pa je ostal knjižni jezik, ki so ga v naslednjih stoletjih tudi sami uporabljali. To je še zlasti veljalo za ljubljansko škofijo, ki je tedaj imela svoje župnije na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Po zaslugi njene duhovščine se je obdržal naddeželni knjižni jezik (Ambrožič 2019, 193–194).

1.2.1 Vloga plemstva in deželnih stanov

Protestantizem je imel precej somišljenikov med plemstvom že pred Trubarjevim nastopom. Protestantsko plemstvo se je kasneje polastilo podeljevanja beneficijev in župnij, čeprav je izvirno pri njih imelo le patronatsko pravico predlaganja vsakokratnega beneficiata ali župnika. Učinkovitost cerkvenih oblasti, zlasti oglejskega patriarha, pri nastavitvah katoliških beneficiatov in župnikov namesto protestantskih predikantov vse do konca 16. stol. ni bila velika. Problem je predstavljala tudi zloraba, da protestantski patroni na izpraznjene cerkvene službe sploh niso predlagali novih kandidatov, in sicer z namenom, da se polastijo njihovih dohodkov.

V obdobju protestantizma so imele svojevrstno vlogo številne grajske kapele, ki so simbolno predstavljale uporno plemstvo zoper katoliškega deželnega kneza. Pravzaprav so bili prvi predikanti nastavljeni prav pri fevdalnih gospodih in gospeh, ki so postali podporniki in zaščitniki nove vere. Kapela turjaškega gradu je nudila zatočišče prevajalcu *Svetega pisma* Juriju Dalmatinu [SZA 2011, 117]. Begunjska graščakinja Julijana Kacijaner je rada sprejemala predikante in jim leta 1586 v stolpu poleg gradu uredila kapelo (Lavtižar 1897, 26). V 2. pol. 16. stol. je pod Ahacijem grofom Thurnom tudi graščina Križ pri Komendi postala zatočišče kamniških protestantov. Grof je leta 1595 zgradil protestantsko kapelo v gradu in uredil pokopališče (KLDB 1937, 190). Dvorec Brdo pri Predosljah je nudil gostoljubje predikantu Jerneju Knaflju, ki je v grajski kapeli opravljal protestantsko bogoslužje.

V Radečah se je razširila nova vera ok. leta 1570, ko je imel grad s trgom v zakupu Viljem pl. Lamberg. V trgu je živel predikant Ivan Hočevar, ki so mu ob cerkvi zgradili luteransko kapelo. V gradu Hotemež je pridigal predikant Jurij Maček. Nadvojvoda Karel je zaukazal graščaku Lambergu, da ga mora izgnati. Ukaz je bil izvršen šele leta 1587.

Istega leta so na trati pred gradičem Betnava pri Mariboru (v lasti Wolfa Viljema pl. Herbersteina) pričeli graditi protestantsko versko središče za celotno mariborsko okolico, Dravsko polje in okoliške gradove. Kmalu je obsegalo večjo molilnico, predikantovo hišo, pokopališče, šolo in cerkovnikovo ter učiteljevo hišico. Za širšo celjsko okolico je bila zgrajena znana molilnica ob gradiču Šarfenau. T. i. Lutrovo kapelo so zgradili tudi pred gradom Sevnica. [SZA 2011, 117]

Tudi gospodje Semeniški so bili v reformacijski dobi vneti protestanti. V gradu so imeli svoje predikante in Žiga Semeniški je leta 1585 zgradil v bližini gradu leseno protestantsko kapelo. Na začetku protireformacijskih ukrepov (1598) so na gradu Belnek pri Moravčah deželni sodniki ujeli Trubarjevega sina Felicijana, zadnjega superintendenta, ki se je sem zatekel iz Ljubljane. Tudi Galli z gradu Rožek pri Moravčah so bili vneti protestanti. V gradu so imeli luteransko kapelo in zraven grobnico, v kateri so pokopavali člane svoje rodbine in ugledne protestante od drugod. Kapela sv. Petra poleg Šrotturna pri Šmartinu pri Kranju je v protestantski dobi služila za shajališče luteranov in za grobnico protestantskih Siegersdorfov. V dobi katoliške prenove so kapelo popravili in jo leta 1645 na novo posvetili (KLDB 1937, 249). Khisli s Fužin pri Ljubljani so bili tesno povezani s Primožem Trubarjem in z Jurijem Dalmatinom ter z ljubljanskim tiskarjem Janezom Mandelcem (Stopar 1998, 34).

1.2.2 Posledice reformacije za redovne skupnosti

Reformacija je s svojim učenjem in odklonilnim odnosom do redovništva zadala hude udarce redovnim skupnostim. Pod vplivom protestantskih idej so se mnoge samostanske celice izpraznile, v preostale pa se je naselila posvetnost in razbrzdanost. Plemstvo in meščanstvo sta se tudi pri nas oprijela reformacijskega verskega gibanja. Poprej sta predstavljala materialno in personalno osnovo za redovništvo, saj kmečkih sinov in hčera v samostanih skorajda ni bilo. Duh posvetnosti je zajel mnoge redovne predstojnike, ki so ravnali podobno kot posvetni zemljiški gospodje.

Frančiškove skupnosti so se najbolj odločno uprle protestantski propagandi. Iz nekaterih konventov na Koroškem in Štajerskem so manjše brate zato celo izgnali, drugim pa so meščani in plemstvo odrekli gmotno podporo. Frančiškanski konvent v Kamniku so bratje leta 1536 zaradi tega morali zapustiti. Leta 1569 je bil ukinjen ljubljanski frančiškanski konvent, saj je izgubil podporo mesta in upraviteljev iz protestantske družine Auersperg. Frančiškani v Novem mestu so preživeli

obdobje protestantizma. Frančiškanski konvent v Ormožu je bil najprej priključen madžarski, nato pa slavonski provinci, potomci ustanovitelja pa so prestopili med protestante. Ob koncu 16. stol. je ostala frančiškanska Kranjska kustodija brez samostana, zato je bila ukinjena.

Plodnejša tla je protestantizem našel pri minoritih in pospešil razkroj njihovih skupnosti. V celjskem minoritskem konventu so bili leta 1572 le gvardijan in dva patra. Živel so dokaj svobodno. Podobno stanje je ugotovila tudi vizitacija leta 1593.

Avguštinski samostani so postali še prav posebno dovzetni za Luthrove ideje. Leta 1553 so avguštinci zapustili Ljubljano. Njihov samostan pri sv. Jakobu so najprej spremenili v bolnišnico, ob koncu 16. stol. pa so se vanj naselili jezuiti.

Dominikanci na Ptuju in v Novem Kloštru so čutili pomanjkanje poklicev. Predstojniki so pretežno prihajali iz Italije in so se hitro menjavali. V ptujskem konventu je bil v 2. pol. 16. stol. celo noviciat, posamezni dominikanski patri pa so bili poslani za vizitatorje konventov ogrske province.

Cisterca v Stični je relativno dobro prebrodila protestantsko krizo. Število menihov je občasno padlo, a se proti koncu stoletja dvignilo. Težje je bilo stanje v cisterci Kostanjevica, saj je bila občasno skoraj prazna. Leta 1580 je bilo v njej le šest menihov. Na koncu stoletja je opatu uspelo pridobiti odtujeno posest in urediti stanje v vtelesenih (inkorporiranih) župnijah. Podobne razmere so bile tudi v koroških samostanskih skupnostih v Dobrli vasi, Podkloštru in Vetrinju.

V 2. pol. 16. stol. so vse štiri slovenske kartuzije izgubile velik del menihov. Vrhovno vodstvo reda jih je zato pošiljalo od drugod. Za nadzor nad premoženjem so deželni knezi imenovali upravitelje ali pa so kartuzije zaupali posebni upravi kot komende. V Žičah je v obdobju 1564–1595 redovno življenje povsem zamrlo. Razkroju redovne discipline se je pridružil pohlep svetnih oblasti, ki so si hotele prilastiti samostanske dohodke. Po prizadevanju vrhovnega vodstva so zapuščeno kartuzijo naposled ponovno poselili menihi. Dokončno pa je v tistem času propadla kartuzija Jurklošter, saj leta 1564 v njej ni bilo nobenega meniha več. Imetje in dohodke kartuzije je nadvojvoda Ernest leta 1595 namenil jezuitom za vzdrževanje semenišča in kolegija v Gradcu. Podobna usoda je doletela tudi kartuzijo Pleterje, saj je bilo v njej vedno manj menihov. Od leta 1593 je upravo njenega premoženja imel v rokah luteran, v samostanskih prostorih pa so prebivali svetni duhovniki, ki so pomagali pri pastoralnem delu v bližnjih župnijah. Dohodke so oblastniki leta 1595 namenili za dotacijo ljubljanskemu jezuitskemu kolegiju. V kartuziji Bistra je bil prior Gregor povezan s protestanti. Zaradi zapravljanja imetja je zašel v dolgove in so ga morali odstaviti. Nekaj časa je bil v kartuziji poleg priorja le en menih. Za njene dohodke so se potegovali različni interesi, nazadnje pa je zemljiško posest dobil v najem vrhniški protestant Janez Hofmann.

Posamezni priorji so se trudili, da bi kartuzijo rešili pred propadom. Posebne zasluge pri tem je imel prior Primož Jobst (1581–1597), ki mu je bila zaupana tudi uprava kartuzij v Žičah, Jurkloštru in Pleterjah. Ljubljanski škof Janez Tavčar si je pri deželnem knezu in papežu neuspešno prizadeval, da bi ljubljanski jezuitski kolegij dobil za dotacijo premoženje bistrske kartuzije.

Manjše pretrese so doživele ženske redovne skupnosti, saj so vse preživele obdobje reformacije. Čeprav je v njih upadlo število redovnic, so uspele še naprej voditi vzgojne in karitativne ustanove.

V Mekinjah so klarise imele težave z upravo samostanskega premoženja, saj so se z njim želeli okoristiti protestantski sorodniki redovnic. Pri tem so prednjačili člani družine Gallenberg, ki so samostansko premoženje uporabljali za financiranje protestantskih predikantov in šolstva. Leta 1560 je bil tudi samostanski kaplan obdolžen širjenja protestantskih idej. Opatinja Suzana Gornjegrajska je bila nazadnje odstavljena. Leta 1599 je bilo v samostanu le še šest klaris. Za časa protestantizma se je zmanjšalo tudi število klaris v Kopru. V škofjeloškem klariškem samostanu se je poleg števila redovnic zmanjšal tudi obseg premoženja.

Na rob propada je prišel samostan dominikank v Studenicah. Protestantske ideje so vanj zanesle redovnice, ki so bile po rodu iz protestantsko usmerjenih štajerskih plemiških družin. Razuzdane redovnice so tudi za samostanskimi zidovi želele uživati vsaj del plemiškega življenja. Predstojnice so se hitro menjavale. Ena od prioric je zagovarjala protestantske ideje in je upravo posesti zaupala luteranu. Oglejski patriarh Jakob Maracco je cesarju Ferdinandu II. predlagal, naj samostanske dohodke uporabi za jezuitski kolegij, samostan pa razpusti. Na cesarjevo pobudo so naposled v Studenice prišle dominikanke iz drugih samostanov, kar je okrepilo redovno življenje. Leta 1593 je vizitator Francesco Barbaro v studeniškem samostanu že našel vzoren red. Hud udarec je samostan doživel med kmečkim uporom leta 1635. Kmetje so oropali cerkev in grobo ravnali z redovnicami. Samostan dominikank v Velesovem je imel dobre dohodke, do uprave premoženja pa je prišel oskrbnik, ki je bil v resnici prikrit protestant. Ko ga je vizitator odstranil, je upravo zaupal dobremu katoličanu in izdal stroga navodila o oskrbovanju premoženja in samostanski klavzuri. Ker so bile dominikanke v marenberškem samostanu večinoma iz plemiških vrst, so mnoge zavrgle redovno obleko in se vrnile v svoje družine. Novih poklicev iz vrst meščank niso imele. Ok. leta 1585 so bile v samostanu le štiri dominikanke.

V dobi reformacije je redovništvo pri nas doživelo najhujšo krizo, saj mu je protestantska teologija hotela spodkopati evangelijski temelj in smiselnost. Potrebni bi bili več desetletij, da se je prenovilo in okrepilo (Kolar 2018, 96–102).

1.3 Slovenski protestantski pisci

Želje in prizadevanja, da bi Slovenci brali Božjo besedo v domačem jeziku, so obrodila književne sadove po zaslugi protestantskih piscev. Poleg Trubarjevih knjig, s katerimi je v slovenskem jeziku širil protestantski nauk, v letih 1555–1577 pa je po delih izdal prevod Nove zaveze (še enkrat jo je v celoti izdal leta 1582) in psalme, smo Slovenci dobili tudi celotni prevod *Svetega pisma*, ki ga je leta 1584 izdal Jurij Dalmatin. Ta prevod je 200 let služil tudi katoliški verski prenovi in bil osnova poznejšim svetopisemskim prevodom.

1.3.1 Primož Trubar

Vodilni slovenski reformator Primož Trubar zavzema predvsem na verskem in kulturnem področju pomembno mesto v zgodovini slovenskega naroda. Za nekatere je prvi slovenski kulturnopolitični aktivist, za druge začetnik slovenske književnosti, tretji v njem vidijo bojovníka proti Katoliški cerkvi, papežu in Turkom. O sebi in svojih prizadevanjih je marsikaj napisal v posvetilih svojim tiskom in v predgovorih ter pismih sodelavcem in mecenom. Smoter njegovega življenja je bil oznanjati »pravo staro krščansko vero« v smislu luteranstva in jo posredovati ne le slovenskemu ljudstvu, ampak tudi balkanskim ljudstvom do Carigrada (Benedik 2009, 43).

1.3.1.1 Trubarjevo življenje in delo

Primož Trubar se je rodil ok. leta 1508 na Rašici pri Velikih Laščah. Starši so ga naučili prvih molitev in verskih resnic, škocjanski župnik Jernej Krek pa ga je naučil pisati in brati. Starše je prepričal, da so nadarjenega fanta poslali v šole. Dvanajstleten je začel šolanje na Reki (1520–1521), verjetno pri tamkajšnjem zbornem kapitlju, kjer so gojili glagoljaško bogoslužje. Strah pred Turki je botroval njegovemu odhodu v Salzburg (1521–1524), kjer je kot zunanji učenec obiskoval benediktinsko šolo pri nadopatiji sv. Petra. Tam se je učil latinščino, nemščino, glasbo, gramatiko, dialektiko in retoriko. Preživel je s petjem v zboru, ki so ga sestavljali šolarji. V tistem času je bil izobčen začetnik reformacije Martin Luther, zato so novice o reformnem gibanju dosegle tudi mladega Trubarja. Nadškof kardinal Matej Lang, ki je bil nekaj časa dober prijatelj Petra Bonoma, je izgnal Paulusa Speratusa, ki je pridigal v luteranskem duhu, na njegovo mesto pa postavil Luthrovega prijatelja dr. Johannes Staupitza in ga imenoval za opata nadopatije sv. Petra. Ta se je luteranstvu formalno odrekel, vendar je pozneje dovoljeval, da so v samostanu prebirali reformatorske spise.

Nadarjenega pevca so priporočili tržaškemu škofu Petru Bonomu. Trubar je odšel v Trst (1524–1527), kjer je postal pevec stolnega zbora in osebni strežnik škofa Bonoma, ki je bil

izobražen humanist, veren, a tudi posveten. Bolelo ga je, ko je videl toliko napak v Cerkvi, zato je iskreno želel, da bi prišlo do njene reforme. Podpiral je širjenje reformnih – tudi protestantskih – idej v Trstu. Nanj so vplivala dela humanista Erazma Rotterdamskega (1466–1536), ki je v tistem času imel pomemben vpliv na visoke kroge in javno mnenje. Prepričan je bil, da mu pripada zadnja sodba o teoloških vprašanjih. Odklanjal je sholastično teologijo, teološko znanost pa je hotel graditi iz prvotnih virov *Svetega pisma* in cerkvenih očetov. Posmehljivo je govoril o češčenju svetnikov, podob in relikvij. Odklanjal je blagoslove, procesije, božje poti, post in brevir. Udarjal je po duhovnikih, češ da so največ krivi za nevednost ljudstva; je pa verjel v potrebo po enotnosti krščanstva; prav tako se je z Luthrom razhajal pri vprašanju svobodne volje.

Tržaška leta so Trubarja zaznamovala za vse življenje. Škof Bonomo je postal njegov duhovni oče, saj je oblikoval njegov značaj s humanističnim duhom tedanje dobe. Na njegovem dvoru se je Trubar seznanil z osnovno klasično in teološko literaturo ter se naučil italijanskega jezika. Bonomo je svojim klerikom razlagal Erazmove *Parafraze* k posameznim knjigam Nove zaveze. Knjiga ni bila luteranska, vendar se je dotikala občutljivih točk. Med drugim npr. pravi, da se je krščanstvo sprevrglo v ceremonialno judovstvo. Duhovščino je proglašala za nevedno in nenravno. Namigovala je, da naj bi bila kruh in vino v evharistiji samo simbola. Zavzemala se je za prevajanje *Svetega pisma* v narodne jezike, da bi ga mogli brati tudi laiki (Kidrič 1923, 218). Ok. leta 1540 je Bonomo duhovnikom priporočal branje Kalvinovih del, v katerih je ženevski reformator zagovarjal predestinacijo. Protestantske ideje so prihajale v Trst iz nemškega, švicarskega in beneškega kulturnega prostora. Bonomov namen ni bil v tem, da bi duhovnike pridobil za ideje reformatorjev, temveč da bi svojim najsposobnejšim sodelavcem ponudil možnost kulturnega in teološkega posodabljanja in hkrati izboljšal njihovo pastoralno delo (Di Brazzano 2005, 327).

Iz Bonomovih razlag je Trubar osvojil dve načeli, ki pomenita izhodišče njegovemu razvoju v protestantski smeri:

- V pridigah je potrebno ljudem oznanjati evangelijsko resnico, zato je treba pripraviti potrebne knjige v domačem jeziku.
- Vzbudil se mu je dvom in kritičnost do gradnje novih romarskih cerkva na podlagi raznih prikazovanj (Oražem 2009, 26).

Ob branju Erazma Rotterdamskega se je učil ljubezni do *Svetega pisma* kot izvira cerkvenega izročila. Zato je začel zavračati tiste cerkvene običaje, ki niso bili v skladu s svetopisemskim izročilom. Bonomo je Trubarju, ko še ni bil duhovnik, s podelitvijo dohodkov svoje župnije v Loki pri Zidanem mostu omogočil študij na Dunaju (1527–1529). Tam je sprva

obiskoval mestno šolo pri stolnici sv. Štefana, kjer se je pripravljajal za študij na univerzi. Na Dunaju je bil leta 1528 priča javnega sežiga dr. Boltežarja Hubmeierja, ki je bil član sekte prekrščevalcev Tomaža Münzerja. Po slabih dveh letih je študij prekinil, saj je poleti 1529 prišla pred Dunaj ogromna osmanska vojska. Vrnil se je v Trst, kjer ga je 22-letnega škof Bonomo posvetil v duhovnika.

Jeseni 1530 je Bonomo Trubarja poslal v Laško (1530–1535), kjer je postal njegov župniški vikar in oskrbnik dokaj bogate župnije. Na župniji se je srečal s preprostimi ljudmi, ki so na različne načine iskali pot v svet duhovnosti. Med njimi se je razširjalo skakaštvo in štihtarstvo. Ob prebiranju reformatorskih spisov se je Trubarju povečal dvom do romanj, češčenja svetnikov, redovniških zaobljub in duhovniškega celibata. Obenem se je nagibal k Zwinglijevemu simbolnemu pogledu na sv. evharistijo. Zwingli je zanikal katoliški nauk o transsubstanciaciji in realni Kristusovi navzočnosti. Zanj kruh in vino ob besedah postavitve zakramenta le pomenita in dobesedno ne postaneta Kristusovo telo in kri. Tega Trubar seveda še ni učil, čeprav si je ta nauk podzavestno že prisvojil. Hotel je zasuti prepad med luteranci in cvinglijanci; rekel je, da je Kristusova navzočnost skrivnost in da ni mogoče reči nič drugega kot to, da je skrivnost. To je največja Trubarjeva teološka ideja, samostojna, nekakšna varianta učene nevednosti. Trubar je nastopil tudi zoper zidavo novih cerkva. S svojimi nastopi ni pridobil simpatij med ljudmi, zato je po nekaj letih moral zapustiti Laško (Ambrožič 2019, 199–200).

Ker je bil Trubar bolj izobražen in sposoben kot njegovi stanovski kolegi, ga je ljubljanski knezoškof Krištof Ravbar leta 1535 nastavil za stolnega pridigarja v Ljubljani (1535–1540). V ljubljanskem stolnem kapitlju je srečal privržence reformacije. Tudi med meščani je srečal simpatizerje nove vere. Med njimi je bil najpomembnejši tajnik deželnih stanov Matija Klombner.

Kot slovenski pridigar je v stolnici začel zagovarjati zmerna reformacijska načela. Zaradi ostrih pridig proti zidavi božjepotne cerkve na Sveti Gori pri Gorici si je nakopal nasprotovanje frančiškanov, ki so ga tožili deželnemu glavarju. Poleti 1540 je zato Ljubljano zapustil in se zatekel k svojemu mecenu Bonomu v Trst (1540–1542). Slednji mu je zaupal službo osebnega tajnika in ga nastavil za slovenskega pridigarja v cerkvi Madonna del mare. Za vzdrževanje mu je prepustil dohodke beneficija sv. Maksimilijana v Celju.

Razmere v Trstu so bile za protestantizem ugodnejše kot v Ljubljani. Pri Bonomu je spoznal več osebnosti, ki so zagovarjale cerkveno reformo. Trubar je začel prebirati dela švicarskih reformatorjev. Študiral je Kalvinove *Institutiones religionis christianae*, zelo verjetno pa se je tedaj seznanil tudi z deli Konrada Pellicana in Heinricha Bullingerja, s katerim se je kasneje tudi dopisoval. V času prve duhovniške službe v Laškem si je oskrbel Bullingerjeve komentarje

svetopisemskih knjig. V svojih delih jih je občasno navajal. Pri nastajanju teološkega dela *Ena dolga predgovor* iz leta 1557 se je Trubar posluževal Bullingerjevih razprav o opravičenju in dobrih delih ter Melanchtonovega dela *Loci theologici*. Trubar je določene dele Bullingerjevega predgovora v Janezov evangelij dobesedno prevedel in jih vključil v svoje prej omenjeno delo. Pri oblikovanju Trubarjevih reformacijskih nazorov je bilo odločilno srečanje s švicarsko smerjo reformacije. Nauk o dveh zakramentih in opravičenju je obravnaval kot najpomembnejšo sestavino novega učenja, podobno pa je povzel Bullingerjevo učenje o (ne)pomenu dobrih del, ki so sad izpolnjevanja Božjih zapovedi. Opustil je govorjenje o povezanosti dobrih del in vere (Kolar 2009, 255).

Ko je koprski škof Peter Pavel Vergerij ml., ki se je nekoč kot papeški odposlanec sestal z Luthrom, kasneje pa je tudi sam postal protestant, začel gonjo proti Trubarju, da bi od sebe odvrnil sum naklonjenosti do reformacije, ga je škof Bonomo priporočil ljubljanskemu knezoškofu Francu Kacijanerju. Ta mu je pri deželnem knezu izposloval mesto kanonika ljubljanskega stolnega kapitlja (1542–1547) in ga imenoval za svojega spovednika. Trubar je zaslovel s svojimi pridigami. Škof Kacijaner mu je po smrti 1543 zapustil svojo bogato knjižnico, v kateri so bila dela reformatorskih teologov Johanna Brenza in Johanna Oecolampadija.

Škof Urban Textor je leto zatem Trubarja potrdil za stolnega pridigarja in mu naročil, naj pridiga zoper prekrščevalce. Čeprav je reformaciji nasprotoval, se protestantov v svoji škofiji sprva ni lotil. V odnosu do njih je skušal dobiti oporo v stališčih tridentinskega koncila glede »sedmih členov«,⁵ ki so bili v protestantskem nauku sporni. Odsotnost škofa in začetek koncila sta pripomogla k temu, da so Trubar in njegovi somišljeniki neovirano delovali v duhu reformacije. Škof Textor je ukrepal šele leta 1547, potem ko je imel v rokah dovolj obremenilnega gradiva. Trubar je bil tedaj na kapiteljski župniji Šentjerneji, kjer naj bi uredil neurejeno gospodarstvo. Medtem je škof sprožil preiskavo in zaslišanje kanonikov Lenarta Mertlica, Pavla Wienerja in generalnega vikarja Jurija Dragoliča. Osumljence so zaprli, podobna usoda pa je čakala tudi Trubarja. Najbrž ga je o nevarnosti po slu obvestil pisar Klombner, zato se je nekaj časa skrival na Dolenjskem. Cerkveno sodišče je Trubarju odvzelo vse službe in beneficije, svetna oblast pa ga je ukazala zapreti. Izgubil je tudi premoženje in bogato knjižnico (Ambrožič 2019, 200–201).

Marca 1548 se je umaknil v Nürnberg, kjer ga je sprejel reformator Veit Dietrich. Tu je formalno prestopil v protestantizem in pretrgal vezi s Katoliško cerkvijo. Podrobneje se je seznanil z deli nemških protestantskih teologov, saj se je do tedaj ukvarjal predvsem z deli švicarskih reformatorjev Bullingerja, Pellicana, Kalvina in Zwinglija. Že sredi maja istega leta je začel

⁵ Sedem členov: opravičenje, razlaganje *Svetega pisma*, sv. maša in drugi zakramenti, ženitev duhovnikov, oblast Cerkve, češčenje Marije in svetnikov, nauk o vicah.

opravljati službo pridigarja v špitalski cerkvi v tedaj pomembnem mestu Rothenburgu nad reko Tauber (1549–1553). Tam se je naslednje leto poročil z Barbaro Sitar, ki je prišla za njim v Nemčijo. Imela sta štiri otroke.

Iz tujine je le še s pisano besedo lahko nagovarjal rojake. V njegovi književni dejavnosti slutimo ljubezen do slovenskega naroda in veliko versko gorečnost pridigarja, kar je Trubar v svojem bistvu bil. V Rothenburgu je leta 1550 nastala prva tiskana slovenska knjiga *Catechismus – Katekizem*, ki ji je bil dodan tudi *Abecedarium – Abecednik*. Zaradi prepovedi tiskanja protestantskih knjig v obdobju interima, je knjiga izšla pod psevdonimom avtorja in tiskarja. V Tübingenu po zaslugi württemberskega vojvode Krištofa interima niso upoštevali. Stroške natisa je plačal sam. Knjigi je sprva izdal v gotici, za katero pa je kmalu ugotovil, da ni prikladna za slovenski jezik. Izid obeh knjig pomeni začetek slovenskega knjižnega jezika. V Ljubljani so bili njegovi privrženici navdušeni, zato so Trubarja zaprosili, naj nadaljuje s pisanjem in tiskanjem knjig, za kar pa mu je primanjkovalo sredstev.

Leta 1553 se je Trubar preselil v Kempten (1553–1561), kjer je postal predikant. V novi službi je imel precej težav glede obhajila zaradi vpliva bližnjih švicarskih reformatorjev. Umiril je nasprotje med cvinglijanci in luterani s kompromisnim stališčem, da gre pri sv. evharistiji za skrivnost, v katero je treba verovati. Po njegovem mnenju naj bi bil Kristus v sv. obhajilu prisoten le simbolično, vendar pa verniki s kruhom in vinom dejansko prejmejo Kristusovo telo in kri. To je bila njegova največja teološka ideja. Podobno stanje je bilo tudi v Strasbourgu; vsepovsod drugje so se luteranci in cvinglijanci prepirali.

V Kemptnu se je Trubar ponovno srečal s Petrom Pavlom Vergerijem ml., ki je medtem prestopil k protestantom in postal svetovalec württemberskega vojvode Krištofa. Trubarja je nagovarjal, da bi za Slovence in Hrvate prevajal *Sveto pismo*. Njegova spodbuda mu je pomagala, da se je vrnil h književnemu delu in se prepričal, da lahko prevaja *Sveto pismo* tudi brez znanja grščine in hebrejščine, seveda na podlagi Luthra, Erazma, *Vulgate* in drugih prevodov. Na njegov nasvet je gotico zamenjal z latinico. Vergerij je tudi zaslužen, da se je vojvoda Krištof začel zanimati za slovenski tisk in ga denarno podpiral.

Trubar ni prevajal *Svetega pisma* iz prevajalske vneme ali želje, da bi razvil slovenski knjižni jezik, ampak v prvi vrsti zato, da bi širil med Slovenci »pravo vero«, ki mora temeljiti na *Svetem pismu*. Najprej je poskusil z Matejevim evangelijem, ki ga je prevedel po Luthrovem nemškem prevodu. Svoj prevod je primerjal z *Vulgato* in s še z eno drugo latinsko verzijo, verjetno Erazmovo, pa še z eno nemško in eno italijansko, o kateri pa ne vemo, katera bi bila. Na razpolago je imel tudi evangelij v grščini. O Trubarjevi ravni poznavanja grščine lahko le ugibamo. Leta 1555

je bil natisnjen *Ta evangeli svetiga Matevsha*. Tako je bil v slovenščini prvič natisnjen del *Svetega pisma*. Istega leta je izšla drobna knjižica *Ena molitev tih kerszhenikov*, pa ponovno od prvega nekoliko drugačen *Catechismus* in *Abecedarium*. Tokrat so bile vse knjige natisnjene v pisavi humanistiki. Ker je slovenščine nevešči Vergerij želel veljati za njihovega soavtorja, se je Trubar od njega začel oddaljevati. Ob prevajanju *Svetega pisma* se je začelo Trubarjevo dopisovanje s švicarskim reformatorskim teologom Heinrichom Bullingerjem, čigar dela je spoznal že v mladih letih (Ambrožič 2019, 202–203).

Leta 1557 je izšel *Ta prvi deil tiga Noviga testamenta*, ki je obsegal evangelije in Apostolska dela. Poleg njega je pripravil za tisk še koledar, postilo in 20 strani dolgo prvo slovensko teološko razpravo *Ena dolga predgovor*. V njej je predstavil glavne protestantske teološke postavke in izpostavil nujnost branja *Svetega pisma* v razumljivem jeziku. Dve leti kasneje je hotel dati v tisk *Pismo Rimljanom*, vendar je naletel na težave, ker je bil osumljen cvinglijanstva. Za pomoč je zaprosil Ivana Ungnada, s katerim sta že sodelovala. Obrnil se je na vojvodo Krištofa, ki je tiskanje ustavil, Trubar pa je nato dokazoval svojo pravovernost. Po njegovem nasvetu je pisal tudi kralju Maksimilijanu in mu razkril načrt o širjenju »prave vere« med južnimi Slovani. Za svoje delo je dobil priznanje in dovoljenje, zato je *Ta drvgi deil Noviga testamenta* izšel leta 1560.

Že leta 1555 se je Trubar v Ulmu sestal z nekaterimi protestantskimi teologi, ki so ga želeli prepričati, da bi začel prevajati v slovenščino in hrvaščino. Pridobil je istrskega glagoljaša Štefana Konzula. Pozneje pa sta se jima pridružila še Antun Dalmata, ki je obvladal glagolico, in Pavel Škalić. Ker so želeli pokriti tudi srbsko govorno področje, so k sodelovanju pritegnili dva uskoška duhovnika: Matija Popovića in Ivana Maleševca.

Leta 1561 so s pomočjo nekdanjega štajerskega glavarja Ivana Ungnada v Urachu ustanovili Biblični zavod. Trubar je postal njegov ravnatelj, Ungnad lastnik in blagajnik, Konzul pa prevajalec in korektor za glagolska in cirilska besedila. Biblični zavod je v štirih letih izdal 25 hrvaških knjig (12 v glagolici, 7 v cirilici in 6 v humanistiki), 5 italijanskih in nekaj slovenskih (Škafar 2009, 329–330). Za mnoge izmed njih je Trubar napisal predgovore in posvetila. Poleg protestantskih knjig je tiskal tudi *Sveto pismo* v glagolici za Hrvate in v cirilici za pravoslavce, neuresničeni cilj zavoda pa je bilo širjenje krščanstva med muslimani. Ungnad je doberšen del svojega življenja preživel na bojnem polju proti Turkom, zato je menil, da bodo mir prej dosegli s tiskanjem knjig kakor pa s sulicami in puškami. Po Trubarjevi vrnitvi na Kranjsko in nenadni Ugnadovi smrti leta 1564 je zavod propadel.

Že leta 1560 je Trubar prejel poziv kranjskih deželnih stanov, naj kot superintendent prevzame vodstvo Protestantske cerkve v domovini. Trubar ni šel z lahkim srcem v Ljubljano

(1561–1565), saj zaporni nalog iz leta 1547 ni bil preklican. Skrbelo ga je, kako bo doma nadaljeval s tiskanjem knjig. Ob zmagoviti vrnitvi je prvo skrb posvetil oblikovanju protestantske cerkvene organizacije. Leta 1561 so izšli: *Register*, *Svetiga Pavla ta dva listy htim Corintariem* in *Articuli*. Zaradi tolmačenja *Artikulov* in težav s častihlepnim Konzulom se je po nekaj mesecih vrnil v Urach.

Junija naslednje leto se je z družino vrnil v Ljubljano. Razširil je mrežo predikantov, pri tem pa je zašel v spor z Matijem Klombnerjem in njegovim krožkom, vedno bolj pa sta se razhajala tudi z Ivanom Ungnadom. V letu 1563 je obiskoval razne kraje na Kranjskem in Goriškem. V Ljubljani se je lotil ustanavljanja javne šole, ki bi učence pripravila za visokošolski študij na tujem. Spomladi so protestanti odprli stanovsko šolo, ki jo je vodil Lenart Budina. Na začetku je v šoli imela svoje mesto tudi slovenščina. Trubar je načrtoval ustanovitev šol po vseh protestantskih župnijah. To je razvidno tudi iz prve slovenske cerkvene pravne knjige, *Cerkovne ordninge*,⁶ ki jo je Trubarju uspelo izdati po dolгих zapletih leta 1564. Njegov cerkveni red je bil zbirka verskih nauk, enotnih obrednih opravil, navodil o jeziku, o nastavljanju duhovnikov, organizaciji šol in o zbiranju denarnih sredstev. Delo je predstavljalo osnovo za ustanovitev kranjske deželne (protestantske) Cerkve na podlagi slovenskim razmeram prilagojenega württembeškega cerkvenega reda.⁷ Že leta 1563 je cesar od kranjskih deželnih stanov zahteval, da Trubarja in njegove pristaše izženejo. Trubar se je z družino dokončno preselil v Nemčijo leta 1565 (Dolinar 2007, 71–79). Z njegovim odhodom je bila moč protestantov na Kranjskem zlomljena. Poskus oblikovanja deželne Cerkve z izdajo *Cerkovne ordninge* brez dovoljenja deželnega kneza je cesarjevo zahtevo po izgonu napravil za dokončno in nepreklicno. Z izdajo protestantskega cerkvenega reda je Trubar grobo posegel v pravice deželnega kneza nadvojvode Karla. Po določbah augsburškega verskega miru je deželni knez imel edini pravico odločati, kakšna bo veroizpoved v njegovih deželah. Zato je ta dal *Cerkovno ordningo* zapleniti in Trubarja izgnati iz svojih dednih dežel. Vodenje protestantske Cerkve je Trubar prepustil Sebastijanu Krelju, za vodenje stanovske šole pa je v Ljubljano poklical Adama Bohoriča. Kratek Trubarjev obisk Ljubljane leta 1567 stanja ni mogel spremeniti. Med slovenskimi protestanti ni bilo človeka, ki bi ga mogel zadovoljivo nadomestiti (Ambrožič 2019, 203–204).

⁶ Prvi ohranjeni izvod *Cerkovne ordninge* hrani Vatikanska apostolska knjižnica. Leta 1971 ga je v njej odkril tržaški duhovnik dr. Jože Markuža. Leta 2013 je bil drugi – edini res popoln izvod – najden v knjižnici v južnonemškem Memmingenu. Tretji izvod so hranili tudi v dresdenski Saški deželni knjižnici, a je bil med drugo svetovno vojno izgubljen.

⁷ Vse nemške protestantske deželne Cerkve so imele svoj cerkveni red. Ta je običajno obsegal določbe o obredih, službah, upravi, šolstvu, zakonskih zadevah in upravljanju cerkvenih posesti. Veljal je kot deželni zakonik, zato ga je imel pravico izdati le deželni knez. Ker je bil deželni knez notranjeavstrijskih dežel katoličan, si je Trubar drznil napisati tak zakonik sam, s tem pa je posegel v pristojnosti deželnega kneza, kar pa ni moglo ostati brez posledic.

Ker je Biblični zavod vmes razpadel, je Trubar odšel v Tübingen. Kmalu je v Lauffnu ob reki Neckar dobil službo predikanta. Po smrti žene Barbare je leta 1566 dobil mesto predikanta v Deredingnu, kjer je ostal do smrti. Tu se je poročil z Anastazijo, po njeni smrti pa še z Agnezo. Istega leta je objavil svoj edini prevod iz Stare zaveze *Ta celi psalter Davidou* in šolsko knjigo *Abececlarivm*. Naslednje leto so izšli: *Ta celi Catehismvs*, *Ena duhovska peissen svbper Turke*, *Eni psalmi* in *Svetiga Pavla lystvi*.

Leta 1567 se je s posebnim poslanstvom skrivaj vrnil v domovino. Pri turških ujetnikih, ki so bili zaprti na ljubljanskem gradu, zlasti pri Usraim-begu, naj bi pridobil informacije o islamu in *Koranu*. Trubar je izprašal tudi ujetega turškega duhovnika v Ribnici, po svojih prijateljih pa tudi turške ujetnike v Črnomlju. Preveril naj bi možnost spreobrnitve osmanskih muslimanov v krščansko vero. V njej je videl možnost za rešitev turške nevarnosti za naše kraje. Srečanje z ujetniki je seveda razblinilo tovrstne načrte. Pred povratkom se je v Ljubljani skrivaj sešel tudi s protestantskimi predikanti in se vrnil v Derendingen.

Stiki z domovino so postajali vse težji, pomoč deželnih stanov pa neredna. Kljub temu je s svojo avtoriteto iz tujine vplival na kranjsko Protestantsko cerkev. Poskrbel je, da je dobila novega superintendenta, Krištofa Spindlerja, za Ljubljano pa je priporočil tudi svojega sina Felicijana. Po naročilu nemških knezov je dosegel, da so stanovi naših dežel podpisali *Konkordijo* in se s tem formalno priključili evangeličanom SRC, ki so sledili augsburški veroizpovedi. Skrbel je tudi za slovenske protestantske študente in jih gmotno podpiral.

Kljub bolezni je v zadnjih letih ustvaril vrsto del: *Ta celi catehismvs*, *eni psalmi* 1574, *Try Duhouske peisni* 1575, *Catehismvs sdveima islagama* 1575, *Noviga testamenta pusledni deil* 1577, *Ta prvi psalm shnega triiemi islagami* 1579, *Formula concordiae* 1581 in *Ta celi Novi testament* 1581/82. Do svoje smrti je prevajal Luthrovo *Hišno postilo*, ki pa je izšla šele leta 1595. Kljub Trubarjevemu prizadevanju so njegovi prevodi kmalu šli v pozabo, saj ga je v prevajalstvu nadkrilil sistematično izobraženi Jurij Dalmatin s prevodom celotne *Biblije*.

Primož Trubar je umrl v Derendingenu leta 1586. K večnemu počitku so ga pospremili tübingenski študentje, ugledni profesorji in teologi. Pogrebni govor je imel kancler tübingenske univerze, Jakob Andreae, ki je napisal tudi prvi Trubarjev življenjepis.

Trubar se je že v otroštvu srečal z nekaterimi oblikami nezdrave pobožnosti in verskih izpadov. Čuden vtis so nanj napravile nove freske v domači podružnični cerkvi, pri kateri je bil oče ključar. Niso se skladale s predstavami svetnikov, kot si jih je predstavljal ob pripovedovanju staršev in poslušanju pridig.

Trubar je vse delal iz svoje velike verske vneme in ljubezni do Slovencev. Bil je človek globoke vere, ki je iskal pot do zveličanja, obenem pa je v sebi čutil dolžnost, da jo pokaže tudi drugim. Želel je, da bi se napake v Cerkvi odpravile na miren način, zato je hotel biti cerkveni reformator v dobrem pomenu besede. V njegovih delih se razkriva vdanost in ljubezen do Boga in Kristusa, ki je hotel za nas trpeti. Zanj je edini možni most med Bogom in človekom Kristus. Trubarjeva nenaklonjenost češčenju Marije in svetnikov je bila posledica njegovega odpora do raznih praznoverij in nezdravih pobožnosti, zlasti pri Marijinih božjepotnih cerkvah.

Trubarjev kolerični značaj razodeva sposobnost za organizacijo, ponos in samozavest. Novih nauk se je trmasto oklenil, ne da bi sploh premišljeval o morebitnih zmotah. Nasprotovanje njegovemu delovanju in prepričanju ga je utrjevalo o pravilnosti reformatorskih nauk in ga še bolj oddaljevalo od Katoliške cerkve in njenega nauka.

Trubar je bil v primerjavi s povprečjem takratnih slovenskih duhovnikov teološko bolj izobražen, vendar pa si temeljitega teološkega znanja v letih študija ni pridobil, ker ga takratne teološke šole niso premogle. Do boljšega poznavanja teologije je prišel šele s študijem ob svojem delu. Pri Trubarjevem notranjem razvoju v protestantski smeri je vplival tudi celibat. Nova vera mu je dovoljevala, da se poroči. Gotovo je v sebi čutil veliko nagnjenje do zakonskega in družinskega življenja, saj je bil poročen kar trikrat. Trubar je bil bister duh z močno voljo, zavzet in goreč za svojo stvar, vztrajen in samozavesten ter bolj praktičen kot spekulativen. V prvi vrsti je bil pridigar, ki je znal navdušiti poslušalce.

Vse do svojega prvega odhoda v Nemčijo je duhovno črpal tudi iz švicarske reformacije, čeprav je bila ljubljanska protestantska občina bliže nemškemu luteranstvu. Prvotna Trubarjeva švicarska usmerjenost je vplivala na izoblikovanje slovenske smeri v protestantizmu, ki se je prilagodila našim razmeram. Klombnerjevo flacijanstvo je dokaz, da se je slovenski protestantizem oblikoval tudi ob preostalih reformatorskih smereh in ne le ob luteranstvu. Tudi v Trubarjevem odnosu do svetne oblasti se kažejo švicarski vplivi, saj je kot podeželski otrok imel izkušnje z grajsko gosposko, ki je pri Luthru postala glavni steber pri oblikovanju deželnih Cerkva (Rajhman 1977, 126–131).

1.3.1.2 Trubarjeva teologija

Prve korake v protestantsko teološko razmišljanje je Trubar naredil pod vplivom Zwinglijevih nauk, ki so bili lažje umljivi. Šele kasneje je sprejel luteranske nauke, čeprav nekatere v omiljeni obliki, in jih je v svojih delih preprosto razlagal vernikom. Luteranski vpliv razberemo pri njegovem pojmovanju Boga. Zanj je Bog »Bog ljubezni«, ki ga človek ne more spoznati z razumom. Človeka veže z Bogom samo vera. Bistva izvirnega greha Trubar ne vidi v popolni

pokvarjenosti človeške narave, kakor sta učila Luther in Calvin. Posvečujoče milosti ne pojmuje v katoliškem smislu, saj zanj pomeni le obliko zunanje pravičnosti. Kristologijo je popolnoma sprejel od Luthra, pri mariologiji pa je bližje Kalvinu, saj je bil do Marije zadržan zaradi »nezdravih«
marijanskih pobožnosti. O Cerkvi pravi, da je sama po sebi nevidna. Zavrgel je cerkveno učiteljstvo, saj mu je kriterij vere postalo *Sveto pismo*. Glede Kristusove navzočnosti v evharistiji je naposled sprejel Luthrov nauk, da je Kristus resnično pričujoč pod podobama kruha in vina. Spovedi je odrekal zakramentalni značaj. Kljub temu pa jo je cenil in je ni razvrednotil, saj jo je razumel kot sredstvo za človekovo poboljšanje. Za spoved je zahteval kesanje, čeprav grehov ne odpušča. S Kalvinom je poudarjal, da spoved ni samo spomin krsta, kakor je trdil Luther, ampak je resnična spreobrnitev k Bogu. V nauku o opravičenju se je tesno naslonil na Luthra. V svojih delih je neprestano ponavljal, da se človek opraviči le po veri v Jezusa Kristusa brez svojega zasluženja. Trubar na področju dogmatike ni načel kakšnih novih idej ali nazorov, ki bi bili specifično njegovi. Bil pa je izviren v pojmovanju evharistije. Ni bil izredna religiozna osebnost kakor Luther, niti politična osebnost kakor Zwingli, niti mislec in organizator kakor Calvin, pridobil pa si je med nemškimi protestantskimi knezi znaten ugled, saj so finančno omogočili izdajanje njegovih knjig. Cenil ga je tudi Jakob Andreae, ki je sodil v vrste najuglednejših luteranskih teologov (Šegula 2009, 240–241).

Trubar je svojo teologijo gradil na *Svetem pismu*. Naukov švicarskih in nemških reformatorjev ni avtomatično sprejemal, ampak jih je priredil tako, da so ustrezali slovenskemu vernemu človeku. Lahko rečemo, da je ustvaril slovensko smer v evropskem reformacijskem gibanju. Trubar ni le utemeljitelj slovenskega knjižnega jezika in oče prve slovenske tiskane knjige, ampak je tudi utemeljitelj slovenskega teološkega izrazoslovja (Oražem 2009, 30–33). Zlasti pomenljiv je njegov izraz za zakramente – »te skrivne svetyne«, ki ima zelo globoko in izvirno teološko vsebino in je kar škoda, da se ni uveljavil v katoliškem teološkem izrazoslovju.

Teologija Primoža Trubarja je praktična. Na poljuden način je vernemu človeku želel približati zapleteno teološko problematiko opravičenja po veri. Njegov človek živi v območju neskončne Božje ljubezni in se zaveda svoje grešnosti. Človek je h grešnosti nagnjen, vendar se more zveličati po veri. To mu omogoča Božja milost, neskončna Božja naklonjenost.

Pred izbruhom reformacije je Cerkev učila, da se grešnik očiščuje svojih grehov tako, da se kesa, opravi zakramentalno spoved in se pokori oziroma naredi dobro delo, ki je bilo razumljeno kot zadoščevanje za grehe. Ko je spokorjenec opravil dovolj pokore oziroma dobrih del, si je zaslužil Božje prijateljstvo. Kdor ni opravil dovolj zadostilnih dejanj, so ga čakale vice. Verniki so trpečim v vicah lahko pomagali z odpustki, ki so jim skrajšali opravljanje pokore. Tovrstno

spokorno prakso so ljudje razumeli tako, da človek lahko sam izposluje opravičenje in zveličanje (Ambrožič 2019, 207–208).

Izhodišče Luthrovega nauka o opravičenju je bilo prepričanje, da je človeška narava po izvirnem grehu popolnoma pokvarjena. Reformator pojmuje Božjo pravičnost kot dar opravičenja tistemu, ki veruje (*sola fide*). »Pravični bo živel iz vere« (Rim 1,17). Usmiljeni Bog po Luthrovem mnenju ohranja povezavo z grešnikom ne zaradi človekovih zaslug (kesanje, spoved, pokora, dobra dela), temveč izključno zaradi vere, ki opravičuje. Luther je pojmoval opravičenje kot pravno dejanje, s katerim Bog razglasi grešnika za pravičnega, čeprav je zaradi izvirnega greha njegova narava še naprej pokvarjena in se v njegovi notranjosti ni nič spremenilo. Katoliški nauk uči, da sv. spoved človeka notranje prerodi in posveti. Luther je torej učil, da je opravičeni vernik še vedno grešnik, ki se mu grehi ne prištevajo, Bog pa jih samo pokrije. V tem okviru tudi razumemo, zakaj so protestanti zanikali obstoj vic. Za dosego večnega življenja po njihovem nauku ni potrebno storiti nič drugega kot to, da se vernik poln zaupanja preda Božji besedi (*sola scriptura*) in zaupa v Kristusove zasluge na križu (*sola gratia*). Katoliška teologija je na tridentinskem koncilu obsodila prodajanje odpustkov in potrdila, da je človek opravičen zaradi Kristusovega zasluženja in ne zgolj zaradi dobrih del.

Trubar je v svojih delih posvetil opravičenju veliko prostora. Oklepa se Luthrovega nauka in kar naprej ponavlja, da se človek opravičuje po veri v Jezusa Kristusa brez vsakega človekovega zasluženja. Poudari, da je pri odrešenju pomembno samo Kristusovo delo. Vera je Božji dar, ki nam ga Bog daje po besedi evangelija in po zakramentih krsta in Gospodove večerje. Človek se mora potruditi, da vera v njem požene korenine. Cerkveni odpustki ne koristijo, tudi romanja ne morejo zadostiti in pridobiti opravičenja. Grehi so človeku odpuščeni po veri v Boga, ki opravičuje. Trubar se v svojih delih nikjer ne dotakne vprašanja, kako je človek opravičen, venomer pa govori o potrebnosti vere v Kristusa. Opravičuje le krščanska, razodeta in zaupljiva vera v Božje odpuščanje. Sočasno govori o opravičenju in posvečenju. Tega naj bi se navzel od Bullingerja in Melanchtona. Božja milost stori, da človek postane pravičen pred Bogom in ista Božja milost tudi posvečuje človeka. Trubar se je zavedal, da je vera brez del mrtva, zato je verjetno menil, da so dobra dela potrebna, vendar ne v toliki meri, da bi človek zgolj z njimi mogel doseči Božje prijateljstvo (Ambrožič 2019, 208).

Trubarjeva kritika katoliškega nauka o opravičenju je bila zastarela, saj se je vmes zgodil tridentinski koncil, ki je že leta 1547 na novo opredelil nauk o opravičenju. Koncil izraža potrebo po človekovem sodelovanju z Bogom in nujnost Božje pomoči ter poudarja Kristusovo zasluženje pri človekovem opravičenju. V nasprotju s protestantskim katoliški nauk trdi, da opravičenje ni le nekaj zunanjega, temveč v človeku povzroči bistveno spremembo. Ker so bili protestantski teologi

napačno ali pa pomanjkljivo seznanjeni s koncilskim učenjem in dokumenti, lahko postavimo pod vprašaj tudi Trubarjevo poznavanje koncilskega *Odloka o opravičenju*. Glede opravičenja je dopolnjeval le svoje stare misli, ki jih je zapisal že pred desetletji. Glavni Trubarjevi očitki so bili naravnani zoper poenostavljeno verovanje katoliških vernikov, vendar pa tovrstnih izrazov vernosti ne bi smel enačiti s katoliškim naukom, ki ga je v tistem času na novo osvetlil tridentinski koncil. Je pa seveda treba upoštevati, da so koncilski odloki in ideje v stvarnost takratne Cerkve pronicali zelo počasi (Osredkar 2009, 129–142).

1.3.1.3 Trubarjev pogled na zakramente, liturgijo in češčenje svetnikov

Trubar je zagovarjal le dva zakramenta: sv. krst in Gospodovo večerjo, saj je po protestantskem pojmovanju v evangelijih mogoče najti izrecne Jezusove besede le za ta dva zakramenta. Zakrament razume kot Božjo »službo«, ki je Gospodovo »naročilo« v evangeliju. Obrede razume kot zanesljiva znamenja, s katerimi Bog obljubi, da bo do človeka milostljiv in usmiljen. Po zakramentih se človek zave, da bo samo po veri v Jezusa Kristusa deležen vse njegove dobrote. Trubar opredeli zakrament kot vidno in zunanje znamenje Božje obljube, da bo Bog deloval v prid človeka. Kasneje povzame misli sv. Avgušтина in pravi, da je zakrament znamenje svete reči in je vidno znamenje nevidne Božje milosti ter je tudi vidna Božja beseda. Razlaga, da je vsak zakrament sestavljen iz vidnega znamenja in nevidne reči, kar sv. Avguštín ilustrira s krstom (voda in milost, ki nas drugič rodi) in z evharistijo (kruh in vino ter Gospodova telo in kri). Nujna sestavna elementa zakramentov sta po Trubarju na eni strani Božja postava in beseda, na drugi strani pa človekova vera. Namen zakramentov je tudi v tem, da se kristjani po njih ločijo od nekristjanov. V smislu opredelitve zakramenta kot zunanjega znamenja Božje obljube milosti pojmuje Trubar sv. krst kot izraz vere v Božje delovanje, ki noče več videti grehov na človeku. Izpostavi tudi potrebnost krsta za otroke in cerkvenostni vidik tega zakramenta (Turnšek 2009, 145–149).

Nauk o sv. evharistiji je Trubar skoraj dobesedno povzel od Luthra. Napadal je katoliško bogoslužje in zagovarjal samo tiste obrede, ki jih je mogel svetopisemsko utemeljiti. Pri bogoslužju je zagovarjal rabo ljudskega jezika. Za evharistijo je uporabljal tri izraze: obhajilo ali Gospodova večerja, Božja služba in ta prava maša. Trubar soglaša z reformatorji, da je evharistija zakrament, ki ga je postavil Kristus. Zakramenti so po njegovem mnenju nekakšen dodatek k Božji besedi, medtem ko Katoliška cerkev uči, da Božja beseda razlaga skrivnosti zakramentov in pripravlja na njihovo učinkovanje.

Reformatorji in Trubar so zavrnilo različne oblike priprave na sv. mašo, še posebej molitev spokornih psalmov z litanijami vseh svetnikov in druge molitve. Zavrnilo so obred »Asperges«, tj.

blagoslov vode, kropljenje oltarja, duhovščine, cerkve in občestva ter kropilno procesijo okoli cerkve. Omenjeni obred je omogočal sodelovanje vernikov in obujal spomin na njihov krst.

Čeprav Trubar sv. spovedi ne sprejema kot samostojni zakrament, ji vendarle daje velik pomen in jo razume kot nezakramentalno dejanje vere in pogoj za obhajanje Gospodove večerje. Pri njem tudi ni najti znamenj spoštovanja do oltarja kot simbola Kristusovega žrtvovanja. Je pa dajal velik poudarek bogoslužnemu petju, saj je z njim želel doseči, da bi vse ljudstvo dejavno sodelovalo in preko pesmi spoznavalo vsaj osnove krščanske vere.

Svojo pozornost je osredotočil predvsem na Božjo besedo. Po branju svetopisemskega odlomka Trubar predlaga petje psalma. Katoliška cerkev je pomembnost branja določenega svetopisemskega odlomka poudarila z bralcem, ki ga bere (npr. lektor, subdiakon, diakon), pri Trubarju pa česa podobnega ne najdemo. Pravi, da pridigar bere Božjo besedo in jo nato razlaga. Glede vsebine pridige priporoča, naj se pridigar drži izbranega odlomka in naj ga razlaga brez pridigi dodanih molitev. K pridigi sta spadala tudi kateheza o nauku iz katekizma ter spraševanje šolarjev. Trubar tudi ne govori o obvezi molitve veroizpovedi.

V duhu luteranskega nauka je tudi Trubar zavrgel vse, kar je spominjalo na daritveni značaj sv. maše. Učil je, da je Kristus z enkratno daritvijo na križu zadostil Božji pravičnosti in nam zaslužil odrešenje. Po njegovem prepričanju človek ni dolžan posebej skrbeti za zveličanje, saj so mu zaradi Kristusovega zasluženja vsi grehi odpuščeni in pozabljeni ter mu je podarjeno večno življenje. Zato je evharistija lahko samo zahvalna daritev in ne ponavzočenje Kristusovega darovanja. Posvečenih darov ni mogoče darovati Bogu, ker so Božji dar ljudem. Po njegovem mišljenju je lahko oltarni zakrament le Kristusova oporoka vernikom. Tudi pokojni potemtakem ne potrebujejo naših molitev. Bil je prepričan, da je katoliška razlaga sv. maše kot zadostilnega dejanja za grehe živih in mrtvih nepravilna, zato občestvo ni dolžno skrbeti za mrtve. Tako je evharistično bogoslužje zgubilo svoj prvotni pomen, da je bogoslužje Gospodovega dne – nedelje. Trubar svetuje, da se evharistično bogoslužje obhaja le občasno (Ambrožič 2019, 210).

Trubar zavrne takšno pojmovanje evharistije in drugih zakramentov, ki ne delujejo iz prejemnikovega in ne iz delivčevega zasluženja ali svetosti, ampak po samem izvršenem dejanju. Po njegovem mnenju se zveliča le tisti, ki veruje, in samo zato, ker veruje. Smisel evharistije vidi v tem, da budi in utrjuje vero. V njegovem času je bila sv. maša v očeh vernikov predvsem obred, v katerem postane Kristus stvarno navzoč pod podobama kruha in vina. Po Luthrovem vzoru, za razliko od nekaterih reformatorjev, tudi Trubar priznava Kristusovo resnično navzočnost, vendar je ta navzočnost v kruhu in vinu in ne pod podobo kruha in vina. Za Luthra vemo, da je ostro nastopil proti katoliškemu nauku o transsubstanciaciji (prebistvenju). Kristusovo navzočnost razume v

smislu sobivanja s kruhom in vinom oziroma kot zvezo med substanco kruha in vina z ene strani ter substanco Gospodovega telesa in krvi z druge strani, tako da od kruha in vina ostanejo akcidence (razsežnost, barva, okus itd.) kakor tudi substanca. Tako je stvarna navzočnost vezana na čas obhajanja, medtem ko te navzočnosti po obhajilu ni.

Tako Luther kot Trubar sta za prejem obhajila zahtevala dobro poznavanje krščanskega nauka, ki se pridobi ob poslušanju pridige, ki da je sama po sebi odveza. Trubarjevo pojmovanje spovedi ni več zakramentalno, saj se je vernik lahko spovedal svojih grehov neposredno Bogu. Tudi odveza ni bila več obvezna, čeprav jo Trubar še svetuje. Pravi, da odpuščanja ne dobimo zaradi pokore, ampak zaradi Jezusovega odrešilnega dela. Najpomembnejša za odpuščenje pa je vera. Za razliko od rimske navade Trubar določi, da se v Protestantski cerkvi deli celi zakrament pod obema podobama. Po njegovem mnenju obhajilo krepi in utrjuje vero, na podlagi katere smo deležni odpuščanja grehov.

Trubar pri reformi obreda sv. maše z ozirom na katoliškega napravi številne opustitve in poenostavitve. Poudarek postavi na slovenščino kot obredni jezik, ljudsko pesem s svetopisemsko vsebino, Božjo besedo in obhajilo pod obema podobama.

Trubar je nekrščansko in zlonamerno enačil češčenje svetnikov s češčenjem poganskih malikov. Ni sprejemal njihove priprošnje, za katero je menil, da je znamenje pomanjkanja vere v Jezusa Kristusa. Priprošnje k Mariji in svetnikom ni sprejemal tudi zato, ker zanj ni našel utemeljitve v *Svetem pismu* (Krajnc 2009, 155–171).

1.3.1.4 Trubarjev pogled na Cerkev in njeno hierarhijo

Trubar o papežu kot vrhovni cerkveni avtoriteti ni izdelal lastnega nauka. O njem spregovori v okviru kritike cerkvene hierarhije in cerkvenega življenja. Poudarja, da je merilo pravega ravnanja *Sveto pismo*, ki velja več kot papež, koncil in cerkveno učiteljstvo. Papežu odreka pravico uvajanja novih praznikov in presojanja težkih grehov. Po njegovem prepričanju papež tudi nima pravice nastavljanja kraljev in cesarjev, niti podeljevanja cerkvenih služb. Katoliška vera je zanj krivoverska, ker je hierarhija zlorabila oblast in si privzela pristojnost vodenja, ki ji po Jezusovem nauku ne pripada (Oražem 1964, 96). Papeža označi za Antikrista, ker je zavrnil preroka, Luthra. Tako kot Luther je tudi sam pričakoval konec sveta, prav tako tudi Dalmatin, saj je govoril o poslednjem času. Trubar nadalje svetega očeta in cerkveno hierarhijo obtožuje, da zlorabljata zakrament evharistije in da se mašuje zgolj zaradi zaslužka. Dokazuje nedopustnost obveznega duhovniškega celibata; za posredovanje in ukinitvev te prakse pa prosi celo cesarja.

Trubar ni izdelal lastne ekleziologije ali nauka o Cerkv. V *Artikulah* govori o temeljnih protestantske veroizpovedi. So priredba *Augsburške veroizpovedi*, dopolnjene z *Apologijo Augsburške veroizpovedi* ter s *Saško* in z *Württembergško veroizpovedjo*. Zapisal je, da je treba ljudem pravilno in razumljivo podajati Božjo besedo in evangelije, pridigati o postavi in zapovedih ter pravilno deliti zakramente.

V *Cerkovni ordningi* in katekizmi zasledimo vprašanja in odgovore, kaj je Cerkev in katera je prava Kristusova Cerkev. Trubar je upošteval predvsem učni in pastoralni namen vprašanj, zato odgovori niso teološko poglobljeni, čeprav ob njih navaja tudi svetopisemska besedila. Pravi, da je Cerkev skupnost zbranih ljudi v prijateljstvu, ki jo Kristus ljubi in jo je odrešil ter jo posvetil in očistil s krstom in besedo, da je postala dedinja večnega življenja. V pravi, tj. po njegovem protestantski Cerkv, se prav delijo zakramenti in prav razlaga *Sveto pismo*. Cerkev je srenja vseh svetnikov. Svetnike imenuje vernike, ki verujejo v Boga in so bili očiščeni grehov pri svetem krstu ter posvečeni z Božjo besedo. Cerkev je razširjena povsod, kjer prebivajo kristjani. Po njegovem prepričanju so temelji Cerkve: razlaga svetih evangelijev, sveti zakramenti in izpolnjevanje Božjih zapovedi. V *Cerkovni ordningi* loči pravo od lažne Cerkve, ko pravi, da v pravi Cerkv prav oznanjajo evangelij, delijo zakramente in so pokorni Božji besedi. Vsi ostali, ki se tega ne držijo, so kakor ajdi (pogani), Turki in Judi. Trubar povsem odklanja podobo tedanje Rimske Cerkve (Markuža 2009, 75).

1.3.1.5 Trubarjev pogled na Boga in poslednje reči

Trubarjevo razumevanje Boga Stvarnika je antropološko, saj skoraj vedno govori o Bogu v odnosu do človeka, ki stopa v središče njegovega zanimanja. Bog je absolutni, dobri in ljubeči Stvarnik, ker je Odrešenik. Človek ima zato nalogo, da Boga spozna iz stvari, ga v veri po Kristusu slavi, mu popolnoma zaupa in se k njemu zateka (Lah 2009, 87–88). V svojih spisih precej govori o Kristusu, a večinoma v povezavi z naukom o opravičenju po veri, učlovečenju in odrešenju. Razloga za učlovečenje sta po Trubarju dva: Božje usmiljenje in odrešenje. Kristus nas je s svojo smrtjo na križu odrešil grehov in večne smrti ter nas tako spravil z nebeškim Očetom. V tem sta si katoliški in protestantski nauk podobna. Razlika je v tem, da protestanti pojmujejo odrešenje in opravičenje kot nekaj zgolj zunanega. Človek po protestantskem učenju tudi po odrešenju ni notranje prenovljen, ampak se mu le od zunaj pripisuje Kristusova pravičnost. Kristus naj bi nas odrešil s tem, da je vzel nase grehe vseh ljudi in trpel prekletstvo in strogost Božje pravičnosti. Med Bogom in Kristusom ni ljubezni, ampak Božja pravičnost, ki se izdivja nad Kristusom, obloženim z grehi vsega človeštva. Zadoščenje je po Luthru prav kazen, ki jo Kristus prestaja namesto nas. Tudi Trubar nenehno

ponavlja, da nas je Kristus s svojim trpljenjem in smrtjo na križu odrešil, ko je zadostil Božji pravici namesto nas. Kristusovo delo na zemlji je delo posvečenja. Po njem nam odpušča grehe, s svojo besedo in zakramenti nas poboljšuje, seveda le, če vanj verujemo. Kristus je s svojo krvjo za nas Bogu plačal ceno odrešenja. Nauk o Kristusovi odrešilni smrti je predmet številnih protestantskih pasijonskih pesmi, ki opevajo Kristusovo trpljenje in smrt in so zbrane v pesmaricah. Za obred Gospodove večerje so protestanti namesto prejšnjih mašnih pesmi potrebovali nove, saj so zanikali daritveni značaj sv. maše.

O Svetem Duhu in Božji Materi Mariji Trubar govori večinoma v povezavi s Kristusovim učlovečenjem in rojstvom. Svetega Duha omenja, ko govori o navdihnjenju *Svetega pisma* in ko razlaga veroizpoved. Njegov nauk o Mariji je skromen. Nasploh so bili slovenski reformatorji v svojih pesmih manj pristržni do Marije kot njihovi nemški vzorniki (Štrukelj 2009, 89–98).

Trubar pri nauku o poslednjih rečeh ali eshatologiji izhaja iz Božje zmage nad smrtjo. Tako postane smrt Jezusa Kristusa »smrt smrti« in začetek večnega življenja. Zaupna vera daje človeku gotovost, da smrt ni konec, marveč zaradi Boga začetek večnega življenja. Po Trubarju določa večno usodo človeka vera v Jezusa Kristusa, saj bo vera glavni kriterij pri Božji sodbi. Kdor se loči s tega sveta v pravi veri v Kristusa, postane deležen vsega njegovega zasluženja in ne potrebuje nobenega drugega zasluženja, prošelj ali molitev, saj mu je Bog podaril svojega Sina in s tem vse, kar potrebuje za večno življenje. Trubarjevo vprašanje je: ali človek more in kako more doseči večno življenje? Ugotavlja, da človeku ostaja samo dvoje: ali izročiti se v roke Boga, ki se je razodel v Jezusu Kristusu in nas odrešil, ali pa se nasloniti na lastne moči, kar je isto kot stopiti na pot pogube. Samo po Bogu, ki je v Jezusu Kristusu premagal greh, smrt in pekel, nam je odprta pot v večno življenje, ki nam je podarjeno. Trubar zanika obstoj nekakšnega vmesnega stanja ali kraja po smrti. Vice so po njegovem mnenju že na tem svetu in ne potrebujemo odlašanja v onostranstvo. S tem v zvezi zavrže tudi odpustke za rajne. Na eni strani so tisti, ki verujejo evangeliju, na drugi pa tisti, ki ne verujejo in bodo prekleti. Trubar je poznal Zwinglijevo trditev, da bo telo spalo do poslednje sodbe in bo po njej deležno veselja ali trpljenja duše. Pri poslednji sodbi bo postala sodba nad posameznikom, ki je bila izrečena prej, znana vsem ostalim (Sorč 2009, 107–113).

1.3.1.6 Trubarjev cerkveni red – *Cerkovna ordninga*

S *Cerkovno ordningo* – cerkvenim redom – je Trubar želel postaviti pravni temelj kranjski deželni reformirani Cerkvi, pa tudi verskemu in kulturnemu preporodu Slovencev. Napisal jo je v slovenščini, ki naj bi postala »uradni jezik« slovenskih protestantov. V njej je zasnoval razvoj Protestantske cerkve s slovenskimi šolami, pridigarji, cerkvenimi službami in civilno službo. Delo

sloni na württemberškem cerkvenem redu in Melanchtonovem delu *Examen ordinandorum*. Trubar je sprva hotel prirediti saški cerkveni red, ki je bil v liturgiji podoben katoliškemu. Zaradi nasprotovanja voditelja ljubljanskih protestantov, Matija Klombnerja, je uporabil württemberški red in ga kombiniral z nürnberškim.

Knjiga ima tri dele. Kratkemu uvodu sledi prvi del, ki obsega razlago krščanskega nauka, zakramentov in molitve. Drugi del daje navodila za pridiganje, za sprejem in ustoličenje novih pridigarjev ter jim naroča, naj ustanavljajo latinske, nemške in slovenske šole, vernikom pa, naj vzdržujejo Cerkev, pridigarje, učitelje in revne nadarjene učence. Tretji del je obrednik, ki vsebuje kratki württemberški katekizem (Markuža 2009, 73).

Deželni redi so urejali tudi bogoslužje. Trubar je posebej za slovenske razmere sestavil obredne in molitvene obrazce. Želel je ohraniti čim več zunanjšega obredja. Predikant je pristopil k oltarju v mašnem oblačilu, poleg petja pa so se uporabljali tudi zvonovi in orgle. »Nemško mašo« so opravljali po katoliški navadi, le kanon (posvetilno molitev) so izpuščali skupaj s povzdigovanjem (Ožinger 1991, 98).

1.3.2 Jurij Dalmatin

Jurij Dalmatin se je rodil leta 1547 v Krškem, umrl pa je leta 1589 v Ljubljani. Ko je bil po večmesečnem odlogu sredi leta 1565 Trubar dokončno izgnan, je z njim odšel kot študent. V Tübingenu mu je omogočil najboljšo teološko in jezikovno izobrazbo ter budno spremljal njegovo delo. Na univerzi je Dalmatin pridobil široko in temeljito izobrazbo v protestantski teologiji in filozofiji. Leta 1572 so ga kranjski stanovi poklicali v Ljubljano za predikanta. Dve leti zatem je sodeloval pri pripravi Trubarjeve pesmarice.

Dalmatin je želel zapolniti vrzel v slovenski protestantski književnosti, zato se je lotil prevajanja celotnega *Svetega pisma*. Leta 1572 je dokončal prevod Mojzesovih knjig. Na osnovi Trubarjevih svetopisemskih prevodov in Luthrove *Biblije* je leta 1578 dokončal slovenski prevod celotnega *Svetega pisma* in ga, po večletnem jezikovnem popravljanju in brušenju ter zapletih z Mandelčevo tiskarno v Ljubljani, ob podpori kranjskih deželnih stanov natisnil leta 1584 v Württembergu. Tam je bilo natisnjenih še nekaj njegovih tiskov in ponatisov: *Kerszhanske lepe molitve* 1584, *Ta celi catehismus* 1584, *Agenda* 1585, *Ta kratki wirtemberski catechismus* 1585 (Ožinger 1991, 107–109). Trubar mu je ves čas stal ob strani s svojimi nasveti. Pod vplivom revizijske komisije so iz Dalmatinovega prevoda izginile Trubarjeve rešitve, ki se niso ujemale z Luthrovim prevodom.

Dalmatinova *Biblija* je kmalu zasenčila pomen Trubarjevih svetopisemskih prevodov, saj so jo kasneje lahko uporabljali tudi katoliški duhovniki, čeprav vsebuje več vplivov protestantske teologije kot Trubarjevi prevodi. Nedvomno brez Trubarjevih prevodov Nove zaveze ne bi imeli Dalmatinove *Biblije*, pa tudi Dalmatin brez Trubarjeve pomoči verjetno ne bi postal kaj več kot učitelj (Matjaž 2009, 345).

1.3.3 Sebastijan Krelj

Sebastijan Krelj se je rodil leta 1538 v Vipavi, umrl pa je leta 1567 v Ljubljani. Bil je eden prvih Trubarjevih sodelavcev in njegov naslednik (superintendent) pri vodenju kranjske deželne Cerkve. Bil je tudi učenec in somišljenik Matije Vlačića (Flacius Illiricus), dober poznavalec klasičnih jezikov, pa tudi glagolice in cirilice. Ker je zaradi jetike umrl mlad, je njegov opus skromen.

Pomembna so zlasti njegova pravopisna izhodišča, ki so se uveljavila šele z Bohoričevo slovnico in Dalmatinovo *Biblijo*. Leta 1566 je v Regensburgu izdal *Otročjo biblijo*, malo pred smrtjo pa še *Postilo slovensko*, v kateri je poudaril svoja jezikovna reformna prizadevanja.

Krelj je bil premeten. Trubarjeve knjige je izločil iz deželne cerkve, ker da so jezikovno slabe, v resnici pa je hotel uveljaviti flacijanizem. Protestanti so imeli hude spore med seboj, ki so jih očitno uspeli zakriti (Ambrožič 2019, 215).

1.3.4 Adam Bohorič

Adam Bohorič se je rodil ok. leta 1520, umrl pa je leta 1598 v Ljubljani. Študiral je na univerzi v Württembergu, kjer je poslušal slavnega protestantskega teologa Filipa Melanchtona. Po vrnitvi v domovino je v Krškem ustanovil šolo. Leta 1563 s šolskimi pevci ni hotel sodelovati pri katoliškem bogoslužju, zato je šolo zaprl. Pozneje je prodal svoje posestvo, se preselil v Ljubljano in postal ravnatelj stanovske šole, ki jo je z desetletnim presledkom vodil do svojega izгона iz dežele.

Bohorič je posebno skrb namenil pravopisu in črkopisu, v katerem je uveljavil Kreljeve izsledke in Dalmatinove izkušnje. Osnova za to je bila seveda Trubarjeva, Trubar pa je imel o njegovem delu dobro mnenje. Bohorič je napisal delo *Otrozhia tabla*, ki je bila natisnjena ok. leta 1580, najbrž pri Mandelcu v Ljubljani, v obliki letaka. Pomembnejše njegovo delo je slovnica *Arcticae horulae (Zimske urice)*, natisnjena v Württembergu leta 1584. Napisal jo je pod vplivom Melanchtonove latinske slovnice. V njej ni poudaril bistvenih posebnosti slovenskega jezika. Iskal je slovnico, to pa pomeni, da je iskal značilnosti latinščine. Eno je bil jezik s slovnico, ta je pomenil red; drugo pa barbarski, podivjani jezik brez pravil, ki se ne da pisati. Zato je pregledno podal

slovenski črkopis, ki se je po njem imenoval bohoričica. Bohoričeva črkopisna pravila so ostala v veljavi do leta 1846 (Ambrožič 2019, 215–216).

1.3.5 Ostali protestantski pisci

Ostali protestantski pisci so bili pretežno pastoralni sodelavci, ki so se spoprijemali z organizacijskimi problemi reformacije, občasno pa so prijeli tudi za pero. Najbolj znani so bili: Jurij Juričič, Lukež Klinc, Janž Tulščak, Matija Trost, Janž Schweiger, Hieronim Megiser, Andrej Savinec, Felicijan Trubar, Marko Krumprecht in Janž Znojilšek. Juričič, Savinec in zlasti Znojilšek so bili kar pomembni pisci. Savinec je npr. prvi uporabil besedno zvezo »materin jezik«, Slovence pa je označil za »folk« – narod.

1.3.6 Tiskar Janž Mandelc

Številne protestantske knjige je natisnil ljubljanski tiskar Janž Mandelc: *Jesvs Sirah* 1575, *Passion* 1576, *Bibblie, tv ie vsiga svetiga pisma prvi deil, vkaterim so te pet Mosessove bvqve* 1578, *Ta celi Catehismvs* 1579, *Salomonove pripvvisti* 1580, *Perve bvqve Mosessove* 1580.

Tiskar Mandelc je bil po nalogu nadvojvode Karla izgnan iz Notranje Avstrije poleti leta 1582. A ni šel prav daleč. Do konca življenja se je selil iz kraja v kraj na severovzhodnem obrobju tedanjega slovenskega prostora, od Međimurja do več krajev na avstrijskem Gradiščanskem, in povsod tiskal madžarske ter nemške protestantske knjige (Ožinger 1991, 107–109).

2.1 Reformacija v Prekmurju

V večjem obsegu se je protestantizem ohranil na slovenskih tleh le med prekmurskimi Slovenci. Ob dejstvu, da si je ogrsko plemstvo ohranilo več pravic kot plemstvo v notranjeavstrijskih deželah, je celoten plemiški sloj hitro sprejel in uveljavil novo vero. Do leta 1590 so v župnijah gornjega Prekmurja cerkveno upravo v celoti prevzeli evangeličani, s tem pa je bila prekinjena cerkvena uprava győrske škofije. V dolnjem Prekmurju se je prevzem župnij zgodil že nekaj let prej. Do konca 16. stol. je večji del plemstva iz dotlej edinega prisotnega »augsburskega« evangeličanstva že prestopil v kalvinstvo, ki se je v Prekmurju razširilo tudi med nižjimi sloji. Leta 1606 je namreč proti kraljevemu poskusu uvajanja protireformacije plemstvo doseglo pravico zemljiških gospodov, da sami odločajo o verski pripadnosti kmečkih podložnikov. Protestantizem je – tudi s podporo beguncev iz notranjeavstrijskih dežel – zajel vse prekmurske Slovence, katolištvo pa je tod v bistvu izginilo. [SZA 2011, 117]

Reformacijske ideje so se v 16. stoletju najprej pojavile na gradovih lokalnih zemljiških gospodov v Gornji in Dolnji Lendavi in so počasi prodirale med ljudi. Večina prekmurskih župnij je prešla v luteransko upravo okoli leta 1590, nato pa leta 1595 v kalvinsko. Dolnjeprekmurske župnije so se nato vrnile v katoliško upravo že leta 1608, gornje prekmurske pa leta 1618 zopet v luteransko upravo in so potem sčasoma postajale katoliške vse do leta 1733.

Ker grofica Marjeta Széchy (+1570) po Goričkem nikakor ni mogla razširiti protestantizma zaradi vpliva monoštrskega Marijinega samostana, je leta 1566 z vojsko izgnala opata in menihe ter nasilno zasedla samostan in njegove posesti, ki so obsegale 28 naselij in pristav. S tem je sprožila lastniški spor, ki se je razrešil šele leta 1733, po 343 letih, ko so se cistercijani zopet vrnili v Monošter in obudili opatijo. V tem času je bil samostan pod raznimi lastniki predvsem vojaška utrdba proti Turkom (Lažeta 2018, 554). Tako sta reformacijska miselnost 16. stoletja in turški vpadi 17. stoletja onemogočili delovanje Marijine opatije v Monoštru.

Čeprav je Janez Banič (Banffy) s pavlinskim samostanom na svoji posesti katoliško vero okrepil, sta se njegov sin Štefan (1522–1568) in vnuk Nikolaj (1547–1593) že zelo navduševala nad luteranskimi idejami in sta imela na lendavskem gradu luteranske učitelje in pastore vsaj od leta 1553. Šele za leto 1595 pa se v virih omenja, da je umrl Franc Beythe, brat luteranskega, potem kalvinskega prekodonavskega škofa Štefana Beytheja, kot luteranski pastor lendavske župnije.

Na podlagi še drugih dejstev, ki jih je Ivan Škafar predstavil v študiji *Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiakonata*, je jasno, da so

najverjetneje vse župnije v Prekmurju postale luteranske okoli leta 1590. Zagotovo pa tega leta gornjeprekmurske župnije ni več upravljala katoliška györska škofija, pač pa Štefan Beythe kot prekodonavski luteranski škof, ki je bival v Szarvaru na dvoru grofov Batthyjanyjev. Ko je Beythe leta 1595 prestopil v kalvinizem, so z njim prestopile tudi vse prekmurske župnije. V času od leta 1595 do leta 1624 so kalvinci za Prekmurje vzpostavili celo poseben dekanat pri Sv. Juriju na Goričkem (Škafar 1980, 76–78; Škafar 1981, 87–89).

Turniška Marijina cerkev je bila torej kot lastniška cerkev Baničev med letoma 1595 in 1608 kalvinska, prej pa morda največ pet let luteranska. Vendar kljub temu ni nujno, da v tem obdobju v turniški cerkvi niso častili Marije. Košič je namreč ohranil ljudski spomin, da so pastori v prekmurskih cerkvah sicer na silo odpravljali pokrižanje z roko, blagoslove, procesije, post, osebno spoved in mašno obleko. Niso pa iz strahu pred ljudstvom, ki je čutilo katoliško, odstranili iz cerkva podob Marije in svetnikov in da so katoličani iz prekmurskih župnij, ki so jih zasedli luterani in kalvinci, redno prihajali k sv. maši k turniški »Mariji od hrastja« ali »Mariji pod logom« (Košič 1992, 168, 170).

Podobno so se pridigarji menjavali tudi pri Marijini cerkvi pri Gradu. Od leta 1590 je imela luteranskega pastora, od leta 1595 pa kalvinskega, leta 1616 pa zopet luteranskega, vsaj leta 1654 pa zopet katoliškega župnika. (Škafar 1981, 92, 99, 115; Kuhar 2004, 63–64). Najverjetneje iz istih razlogov kakor v Turnišču tudi pri Gradu ni čaščenje Marije popolnoma zamrlo. Gorički kmetje so namreč še celo do leta 1623 grofe Széchyje večkrat prosili, da naj jim vrnejo katoliške duhovnike (Škafar 1981, 105–106), tako da je mogoče trditi, da se češčenju Marije niso odrekli kljub pritisku grofov in pridigarjev. Na Goričkem so tudi kasneje, v času katoliške obnove, v protestantizmu vztrajali predvsem gorički svobodni kmetje, ki se niso želeli vrniti v »staro grofovsko vero«, ker so se v »novi« čutili bolj svobodne.

Na tišinsko Marijino cerkev je najverjetneje imel velik vpliv dvorec grofov Nádasdyjev na Petanjcih. Tam so od leta 1598 naprej Nádasdyji nudili zatočišče iz avstrijskih dežel pregnanim luteranskim pastorm. Sem so se zatekli tudi nekateri pastori s Kranjskega in sem so njihove pridige prihajali poslušati celo protestanti iz Ljubljane in Koroške. Uporabljali so tudi slovenske protestantske knjige (Zelko 1996, 183–184). Tišinski župnik je že po letu 1590 prestopil v protestantizem. Leta 1599 je na Tišini že bil kalvinski pridigar in ob njem še katoliški veri zvest kaplan Franc. Leta 1616 pa je Tišina zopet dobila evangeličanskega pridigarja (Zelko 1996, 183–184).

Verske razmere med prekmurskimi zemljiškimi gospodi so se hitro spreminjale. Večina jih je v dobi od zgodnjega 17. stol. do sredine le-tega iz kalvinstva znova prestopila v luteranstvo, nato

pa postopoma tudi v katolištvo. Posamezniki so pričeli prestopati naravnost v katolištvo: že med letoma 1608–1611 je to storil baron Krištof Banič (Bánffy) Dolnjelendavski, za kar je dobro desetletje zatem dobil grofovski naziv.

V nasprotju s pričakovanji dvora in Cerkve se je v gornjem Prekmurju evangeličanska cerkvena uprava obdržala nedotaknjena do leta 1672. O tem poroča vizitacijski zapisnik iz leta 1698, ki pravi, da so bile tamkajšnje madžarske in sosednje župnije ok. 80 let v upravi nekatoliških pastorjev.

ZAKLJUČEK

Študijsko gradivo *Reformacija na Slovenskem* študente in študentke Teološke fakultete UL seznaja z osnovnimi tematikami in vprašanji iz zgodovine reformacije na tleh Republike Slovenije. Izbor vsebin je zasnovan na podlagi domačega in tujega zgodovinopisja.

Študijsko gradivo je po kronološkem ključu razdeljeno na tematske sklope. Nudi povzetek glavnih obrisov iz življenja in delovanja prvih slovenskih protestantov in njihovega vpliva na duhovno zgodovino Slovencev, zlasti na književnost. Posebnega poudarka je deležno Prekmurje, kjer se je evangeličansko izročilo ohranilo do današnjih dni.

SEZNAM REFERENC

Literatura

- Ambrožič, Matjaž. 2003. *Župnijska cerkev sv. Fabijana in Boštjana ter sv. Jerneja v Kočevju in njene podružnice*. Kočevje: Župnijski urad.
- – 2019. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Priročniki TEOF 28. Ljubljana: Teološka fakulteta UL.
- Benedik, Metod. 1984. Iz protokolov ljubljanskih škofov. Protokol I. za leta 1599–1605. *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 6: 7–90.
- – 1991. Protireformacija in katoliška prenova. V: Metod Benedik, ur. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, 113–152. Celje: Mohorjeva družba.
- – 2009. Primož Trubar – smoter njegovega življenja. V: Edo Škulj, ur. *Primož Trubar*, 35–44. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Di Brazzano, Stefano. 2005. *Pietro Bonomo (1458–1546). Diplomatico, umanista e vescovo di Trieste. La vita e l'opera letteraria*. Trieste: Parnaso.
- Dolenc, Bogdan. 2009. Primož Trubar in cerkveno izročilo. V: Edo Škulj, ur. *Primož Trubar*, 201–213. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Dolinar, France Martin. 2007. *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina.
- – 2009. Primož Trubar in ljubljanski škofje. V: Edo Škulj, ur. *Primož Trubar*, 45–62. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Jembrih, Alojz. 1992. Nedeliščansko-markiševska crkvena pjesmarica iz 1632. godine. V: Martina Orožen, Mateja Hočevnar, ur. *Zbornik slavističnega društva Slovenije* II, 99–129. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.
- Kerec, Darja. 2001. Szécsijevi gospostvi Grad in Sóbota v času turških vpadov in verskih sporov. *Zgodovina za vse* 8, št. 1: 26–35.
- Kidrič, Franc. 1923. Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja: obenem analiza Andreaejevih, Hrenovih, Rosolenčevih in Valvasorjevih doneskov za biografijo Trubarja. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede* 1: 179–272.
- Koblar, Anton. 1895. Kranjske cerkvene dragocenosti I. 1526. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 5, št. 1: 20–29.
- Kolar, Bogdan. 2009. Trubarjeva odvisnost od Bonoma, Vergerija in Bullingerja. V: Edo Škulj, ur. *Primož Trubar*, 243–259. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- – 2018. *Redovniki in redovnice na Slovenskem: oris zgodovine redovništva na Slovenskem v 50 slikah*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve na Teološki fakulteti UL: Salve.
- Košič, Jožef. 1992. *Zbrana dela*. Ur. Vilko Novak. Budimpešta: Sklad za narodne in etnične manjšine na Madžarskem.
- Kovačič, Franc. 1928. *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928)*. Maribor: Lavantinski knezoškofijski ordinariat.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. 1937. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona Dravske banovine.
- Krajnc, Slavko*. 2009. Trubarjevo pojmovanje evharistije. V: Edo Škulj, ur. *Primož Trubar*, 155–173. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Kuhar, Štefan. 2004. *Mozaik podatkov iz župnije Grad*. Grad: Občina Grad.
- Kvaternik, Peter. 2009. Trubarjeva pastoralna. V: Edo Škulj, ur. *Primož Trubar*, 271–289. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Lah, Avguštin. 2009. Trubarjevo pojmovanje Boga Stvarnika. V: Edo Škulj, ur. *Primož Trubar*, 77–88. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

- Lavtižar, Josip. 1897. *Zgodovina župnij in zvonovi v dekaniji Radolica*. Ljubljana: samozaložba.
- Lažeta, Andrej. 2018. Zgodovinska središča Marijinega češčenja na ozemlju današnjega Prekmurja. *Bogoslovni vestnik* 78, št. 2: 543–556.
- Markuža, Jože. 2009. Cerkovna ordninga in Trubarjeva ekleziologija. V: Edo Škulj, ur. *Primož Trubar*, 71–76. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Matjaž, Maksimilijan. 2009. Načela Trubarjevega prevajanja Svetega pisma. V: Edo Škulj, ur. *Primož Trubar*, 341–354. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Oražem, France. 1964. *Dogmatični nazori Primoža Trubarja in njegova odvisnost od početnikov reformacije*. Inavguralna disertacija. Ljubljana.
- – 2009. Razlogi, ki so Trubarja privedli v protestantizem. V: Edo Škulj, ur. *Primož Trubar*, 23–33. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Orožen, Ignaz. 1880. *Das Bisthum und die Diözese Lavant*. III. Theil. Cilli: Verlag von Johann Rakusch.
- Osredkar, Mari Jože. 2009. Trubarjev nauk o opravičenju. V: Edo Škulj, ur. *Primož Trubar*, 129–143. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Ožinger, Anton. 1991. Kriza cerkvenega življenja in reformacija na Slovenskem. V: Metod Benedik, ur. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, 93–112. Celje: Mohorjeva družba.
- Rajhman, Jože. 1977. *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Slovenski zgodovinski atlas*. 2011. Drago Bajt in Marko Vidic, ur. Ljubljana: Nova revija.
- Sorč, Ciril. 2009. Trubarjeva eshatologija. V: Edo Škulj, ur. *Primož Trubar*, 101–114. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Stopar, Ivan. 1998. *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji 8. I. Gorenjska. Med Polhovim Gradcem in Smlednikom*. Ljubljana: Viharnik.
- Šegula, Andrej. 2009. Trubarjeva odvisnost od Luthra, Kalvina in Zwinglija. V: Edo Škulj, ur. *Primož Trubar*, 229–241. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Škafar, Ivan. 1980. Dnevnik dolnjelendavskih Banffyjev. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 51, št. 1: 71–89.
- – 1981. Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiakonata, 81–166. *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 3.
- Škafar, Vinko. 2009. Trubarjev odnos do pravoslavja in islama. V: Edo Škulj, ur. *Primož Trubar*, 327–340. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Štrukelj, Anton. 2009. Trubarjeva kristologija, pnevmatologija in mariologija. V: Edo Škulj, ur. *Primož Trubar*, 89–100. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Turnšek, Marjan. 2009. Trubarjev nauk o krstu. V: Edo Škulj, ur. *Primož Trubar*, 145–154. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Zelko, Ivan. 1972. *Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po letu 1381*. Ljubljana: SAZU.
- – 1982. *Prekmurje do leta 1500. Historična topografija Slovenije I*. Murska Sobota: Zgodovinski inštitut Milka Kosa SAZU in Pomurska založba.
- – 1996. *Zgodovina Prekmurja*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Žnidaršič Golec, Lilijana. 2000. Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila. *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 22.